

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Institut mezioborových studií Brno

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Brno 2011

Alena Klepáčková

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Institut mezioborových studií Brno

Výchovné styly v rodině a jejich sociální dopady

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Vendula JAŠKOVÁ

Vypracovala:

Alena KLEPÁČKOVÁ

Brno 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Výchovné styly v rodině a jejich sociální dopady“ zpracovala samostatně a použila jsem literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí této bakalářské práce.

Elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné.

Brno 21. 11. 2011

Alena KLEPÁČKOVÁ

Poděkování

Děkuji paní Mgr. Vendule Jaškové za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé bakalářské práce.

Také bych chtěla poděkovat svému manželovi za morální podporu a pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé bakalářské práce, a které si nesmírně vážím.

Alena KLEPÁČKOVÁ

OBSAH

Úvod	2
1. Rodina a její výchovný vliv na jedince	4
1.1 Členění rodiny	5
1.2 Charakteristika rodiny	6
1.3 Funkce rodiny	7
1.4 Faktory ovlivňující funkčnost rodiny	9
1.5 Poruchy rodiny	11
1.6 Náhradní rodina	11
1.7 Rozvod a jeho dopad na dítě	17
1.8 Význam rodiny pro dítě	21
2. Rodinná výchova a výchovné styly	23
2.1 Pojetí výchovy	24
2.2 Výchovné působení a postoje	25
2.3 Výchovné postoje rodičů	26
2.4 Výchova jako prevence	26
2.5 Výchovné cíle	27
2.6 Výchovné styly	28
2.7 Kladení požadavků, vliv odměn a trestů	32
2.8 Tresty a odměny	32
3. Sociálně patologické jevy	35
3.1 Poruchy chování	35
3.2 Základní charakteristiky poruch chování	37
3.3 Psychologická charakteristika poruch chování	38
3.4 Etiologie poruch chování	41
3.5 Vývoj poruchového chování	43
3.6 Klasifikace poruch chování	46
3.7 Projevy poruchového chování	46
3.8 Agresivní formy poruch chování	51
3.9 Náprava a prevence poruchového chování	53
Závěr	55
Resumé	57
Anotace a klíčová slova	58
Literatura a prameny	60
Příloha	63

Úvod

Vývoj společnosti je charakteristický dynamikou probíhajících procesů a změn, které se týkají všech členů společnosti a prostředí, ve kterém žijí. Tyto změny nejsou pro jedince i celou společnost jen přínosné, ale přináší i negativní důsledky a významně se podílí na rozvoji sociálně patologického chování dětí a mládeže.

Dnešní společnost postrádá občanskou soudržnost, vládní lhostejnost, je patrný stále větší příklon ke konzumnímu stylu života, moderní doba je celkově velice hektická a klade na psychiku člověka velké nároky.

Pro tuto bakalářskou práci jsem si zvolila téma „Výchovné styly v rodině a jejich sociální dopady“. Jedná se o téma, které je blízké každému z nás. Většina lidí si pod slovem rodina představí svoji rodinu. Někteří tu, ve které vyrostli, jiní vidí svou současnou rodinu se svými dětmi, někdo si představí jen nekonkrétní rodiče a děti. Někomu při vzpomínce na rodinu a dětství přejede mráz po zádech a rychle vzpomínky na bolestivé dětství zažene. Někdo jiný by dokázal o svém krásném dětství vyprávět hodiny.

Na každém z nás se naše rodina a rodinné prostředí, v kterém nás vychovali naši rodiče, nějakým způsobem podepsala, ať již pozitivně či negativně. Zanechala v nás určité modely chování, představovala nám společenské normy a v neposlední řadě i ukazovala, jak spolu lidé dokáží žít a jak se k sobě chovají.

Někdy mám pocit, že v současné době přebírají výchovu od rodičů média. Děti tráví více času u televize či počítače a ubývá komunikace mezi nimi a okolím, včetně jejich rodičů, kamarádů či vzdálenějších rodinných příslušníků. Jak tedy správně vychovávat a působit na dítě? Čemu se vyvarovat? To je jen zlomek otázek, které mě napadly, když jsem si vybrala toto téma.

Nárůst nejrůznějších forem sociálně patologického chování, mezi nimi i kriminality mladistvých, se stal významným tématem současnosti. O závažnosti této problematiky svědčí i řada publikací, nabízející množství různých teoretických pohledů i návrhů pro praktická řešení.

Obavy ze stálého nárůstu sociálně patologických jevů mezi dětmi a mládeží vyvolávají snahy o hledání příčin a vysvětlení tohoto chování, v neposlední řadě úsilí o hledání způsobů jejich eliminace. Eliminovat tyto škodlivé procesy a jevy a naopak podporovat prospěšné, je úsilím nejen státu a státních institucí, ale i skupin a jednotlivců.

Při sestavování struktury práce se v první kapitole zaměřuji na rodinu a její vliv na výchovu jedince. Tuto kapitolu tvoří osm podkapitol. V nich mimo jiné uvádím význam a roli rodiny v dnešní společnosti, členění rodiny, charakteristiku rodiny, její funkce a poruchy, rozvod a jeho dopad na dítě.

V druhé kapitole se zabývám rodinnou výchovou a výchovnými styly. Tato kapitola se skládá z osmi podkapitol. V této části bakalářské práce popisuji pojetí výchovy, výchovné působení a postoje obecně, výchovné postoje rodičů, výchovu jako prevenci, výchovné cíle a výchovné styly.

Ve třetí kapitole pojednávám o sociálně patologických jevech, kde mimo jiné popisuji poruchy chování, jejich klasifikaci, projevy poruch chování a agresivní formy poruch chování. V závěru kapitoly uvádím možnou nápravu a prevenci poruchového chování.

Obsah práce přináší mnoho možností přístupů rodičů k dětem a klady i záporny jejich výchovného působení na dítě.

Cílem mé bakalářské práce je popsat, charakterizovat a vystihnout rodinu jako společenský celek, zdůraznit její nezastupitelné místo při výchově jedince. Zmapovat vliv výchovných stylů na dítě a jakým způsobem vyvolávají sociálně patologické jevy mezi dětmi a mládeží.

Základní literaturou pro mou práci se staly knihy a články od prof. PhDr. Zdeňka Matějčka, CSc., prof. PhDr. Blahoslava Krause, CSc. a prof. PhDr. RNDr. Marie Vágnerové. Četba mnohých dalších knih mi pomohla nejen při tvorbě mé bakalářské práce, ale i v osobním rozhledu v dané problematice.

1. RODINA A JEJÍ VÝCHOVNÝ VLIV NA JEDINCE

Jedním z nejzákladnějších prostředí pro vývoj lidského jedince a jeho osobnosti je bezesporu rodina. Ta je pro člověka prvním přirozeným společenským prostředím, do kterého vstupuje na začátku svého života. Provází jej nebo se ho alespoň dotýká ve všech fázích jeho života. V rodině si dítě osvojuje hodnoty, chování a tradice předávané z generace na generaci. Současně je rodina jednou z největších nositelek hodnot lidské společnosti a významným zprostředkovatelem kulturních vlivů (Klapilová S., 1996).¹ V ní se formují první sociální zkušenosti dítěte na základě vztahů mezi členy rodiny, zejména ve vztahu k matce.

Rodinu tedy můžeme definovat jako malou, primární sociální skupinu tvořenou jedinci, kteří jsou spojeni pokrevními, manželskými nebo adoptivními vztahy, žijící ve společné domácnosti. Její členové plní společensky určené a uznávané role vyplývající ze soužití. Dále závisí na souhrnu funkcí, jež podmiňují existenci tohoto společenství. Dávají mu vlastní význam ve vztahu k jedincům i k celé společnosti (Klapilová S., 1996).¹

Rodina představuje biosociální systém, který neustále hledá a nachází své místo ve společnosti. Přitom je zároveň společností znovu a znovu ovlivňován a formován. Funguje v plném rozsahu a má své opodstatnění jen tehdy, když uspokojuje potřeby a požadavky každého jejího člena, které jsou na ni jím a zároveň společností kladeny. Aby rodina dostála všem těmto náročným požadavkům a dala smysl své existenci, musí plnit alespoň ty základní úlohy a funkce, které zabezpečují život člověka ve společnosti ve všech etapách jeho existence (Matějček Z., Dytrych Z., 1994).²

Rodina je zajisté nejstarší lidskou společenskou institucí. Vznikla kdysi v pradávných dobách, kdy se člověk ještě moc málo podobal tomu, jak se známe dnes. A vznikla nejen z přirozeného pudu pohlavního, jenž vede k plození a rozmnožování daného živočišného druhu (k tomu ostatně není třeba rodiny), ale především z potřeby své potomstvo ochraňovat, učit, vzdělávat a připravovat pro život. Člověk byl v těch dobách mezi ostatními velkými živočichy velmi nedokonalým tvorem a jeho mládě přicházelo na svět málo připravené. Pečovat o ně a chránit je v úzkém intimním společenství ženy a muže a případně dalších blízkých lidí byla prostě životní nutnost, základní podmínka pro jeho přežití (Matějček Z., 1994).³

¹ KLAPILOVÁ, S. *Kapitoly ze sociální pedagogiky*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1996, s.27.

² MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. *Děti, rodina a stres*. Praha: Galén, 1994, s.36.

³ MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 1994, s.15.

Rodinou je dnes chápána sociální skupina vzniklá na základě uzavření manželství, přímého pokrevního příbuzenství, případně vztahu adopce. Její členové spolu obvykle žijí ve společné domácnosti, spolupracují spolu podle společensky určené, uznané dělby rolí, přičemž vztahy uvnitř rodiny jsou neformální a výrazně založené na emocionalitě (Kasíková H., 1994).⁴

Rodina je zároveň místem primární prevence téměř veškeré sociální patologie (Kovařík J., Šmolka P., 1996).⁵

Rodina je ústřední institucí společnosti, kterou nelze nahradit nebo příliš pozměnit bez katastrofálních důsledků (Tuček, M. a Kol., 1998).⁶ Můžeme se ztotožnit i s názorem, že člověk prý vynalezl rodinu, když zjistil, že nikomu se nedá věřit. Je to už velmi dávno, ale od té doby nikdo nic lepšího nevymyslel, ani postmoderní doba ne. Rodina je ideální krabičkou poslední záchrany, když přijdou těžké časy (Možný I., 2002).⁷

Ze začátku jsem jmenovala několik autorů, kteří se problematikou rodiny a výchovy zabývají nebo zabývali téměř celý život. Na první pohled nám může rodina přijít jako něco jasného a běžného, při zamyšlení však objevíme různost úhlů pohledů a možnost mnoha definic. Může nám poskytnout v dnešní uspěchané době místo, kde si můžeme odpočinout, relaxovat, bez obav projevovat své pocity apod. Nejen díky tomu můžeme považovat rodinu za něco nenahraditelného.

1.1 Členění rodiny

Rodinu chápeme jako nejdůležitější společenskou instituci, kde její členové se vzájemně respektují a plní úkoly s ní spojené. Rodinu je možno rozčlenit dle různých kritérií. Úplně nejzákladnější členění je na rodinu „úplnou“ a rodinu „neúplnou“. Odlišnost mezi těmito dvěma typy je na první pohled zřejmá. V úplné rodině působí na dítě dva rodiče, v neúplné pouze jeden rodič. Je samozřejmé, že úplná rodina představuje pro jedince daleko větší potenciál a umožňuje mu zdárnější vývoj než v opačném případě.

Rodinu úplnou lze vyjádřit v následujících typech:

- *harmonická rodina* – jedná se o takový typ rodiny, kde jsou uspokojeny potřeby všech jejích členů,

⁴ KASÍKOVÁ, H. *Pedagogické otázky současnosti*. Praha: ISV, 1994, s.8.

⁵ KOVAŘÍK, J., ŠMOLKA, P. *Současná rodina*. Praha: Print Produkcion, 1996, s.39.

⁶ TUČEK, M. A KOL. *Česká rodina v transformaci – stratifikace, dělba rolí a hodnotová orientace*. Praha: SÚAV ČR, 1998, s.76.

⁷ MOŽNÝ, I. *Česká společnost: nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Praha: Portál, 2002, s.25.

- *konsolidovaná rodina* – je to typ rodiny, kde jsou uspokojeny základní potřeby členů rodiny a zpravidla zde nejsou shledány nějaké vážné problémy související s výchovou dětí,
- *disharmonická rodina* – jedná se o rodinu do jisté míry určitým způsobem narušenou, kde panuje bouřlivá nálada, dochází k napadání mezi dětmi navzájem i mezi partnery,
- *doplněná rodina* – tento typ rodiny je charakteristický tím, že jeden rodič vstupuje do nového manželství se svými dětmi z prvního manželství a nový partner si také přivádí své děti z předešlého vztahu.

U neúplných rodin, jak vyplývá z názvu, nepřítomnost rodiče způsobuje mnoho problémů jak po psychické stránce, tak i finanční, neboť veškeré povinnosti byly rázem přeneseny pouze na jednoho rodiče.

I tento typ rodiny lze vystihnout v určitých modelech:

- *rodina rozvedených rodičů* – následek nesouladu v manželství, příčinou jsou názorové rozdíly, osobnostní odlišnosti, dítě v této rodině citově strádá,
- *rodina vdovců* – vznikne úmrtím jednoho z rodičů; nastává složitá situace, kdy je zapotřebí dítěti porozumět, pochopit ho atd.,
- *rodina svobodné matky* – dítě pociťuje nepřítomnost otce a často hledá náhradu za něj,
- *rodina bezdětná* – panuje v ní určitý pocit prázdnoty, neplnohodnotného života a hledání náhrady za dítě.

1.2 Charakteristika rodiny

Termínem rodina označujeme soubor lidí spojených krví, manželstvím či adoptí, sdílí základní odpovědnost za reprodukci a péči o členy společnosti. Někdy bývá zdůvodňován vztah rodiče – děti na základě manželství a příbuzenství s funkcí biologického předávání informací, přetrvávání kulturního dědictví, materiálního zabezpečení, uspokojování citového a rozumového vývoje jedince a místa společenské kontroly v procesu socializace.

Rodina bývá v kulturní sféře často chápána v úzkém pojetí jako *nukleární rodina* ve smyslu soužití manželského páru a jeho svobodných dětí. Jedná se o jakýsi základ, na němž je potom postavena rodina širší. V případě soužití dalších členů rodiny, prarodičů, strýců a tet,

mluvíme o rodině širší. Její výhodou je snadnější obrana před krizemi osobního charakteru, mezi které můžeme zařadit úmrtí, rozvod, nemoc nebo ztrátu zaměstnání. Více lidí z nejbližšího okolí může nabídnout pomoc a emoční podporu. Rodinu je nutné chápat jako určité sociální zařízení, jehož primárním účelem je vytvářet soukromý prostor stíněný proti nepřehlednému veřejnému světu.

Rodina je nezastupitelné a nepřehlédnutelné téma většiny sociologických koncepcí, směrů a proudů. Můžeme si zde položit otázku, zda je či není rodina ve všech společnostech univerzální institucí, v jehož kontextu se do jisté míry odlišuje do různých typů společností. V našem kulturním prostředí se často diskutuje její socializační funkce, v islámské kultuře se klade důraz na rodinu jako na model pro principy fungování celé společnosti. Rodina je významným zdrojem poznání povahy společnosti, protože právě na její půdě se reprodukuje a socializuje jedinec.

Rodina jako sociologická kategorie je organicky a socializačně přímo osudově provázána s kategorií *dětství*. Jedná o období zásadních změn ve vývoji jedince, zejména v předškolním období. Délka dětství se vlivem individuálních a společenských podmínek liší, neboť je ovlivněna specifickými potřebami a mírou podpory dospělých. Šťastné dětství je pak zpětným ohlednutím za takovou fázi života jedince, která jako uzavřené období neponechává nedořešené problémy přetrvávat do další životní fáze. Kdyby tomu bylo naopak, projevovalo by se to trpkostí, smutkem, komplexy a nejistotou (Kraus B., Poláčková V., 2001).⁸

1.3 Funkce rodiny

Mluvíme-li o rodině jako o základní buňce společnosti a uvažujeme-li o její důležitosti pro vývoj jedince i celé společnosti, musíme zmínit také důležité funkce, které rodina má.

Rodina ve svém souhrnu zajišťuje mnoho činností – zabezpečuje své členy hmotně, pečuje o zdraví, výživu a kulturní dědictví, vštěpuje jim morální postoje, ovlivňuje je, usměrňuje, chrání a podporuje. Rodina plní určité role i ve vztahu ke společnosti – je to především reprodukce obyvatelstva, a to jak reprodukce biologická, tak i kulturní (Kraus B., Poláčková V., 2001).⁸

⁸ KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. *Člověk, prostředí, výchova*. 1. vyd. Brno: Paido, 2001, s.79.

Biologicko – reprodukční funkce má význam jak pro společnost jako celek, tak také pro jedince, kteří rodinu tvoří. Pro svůj zdárný rozvoj potřebuje společnost stabilní reprodukční základnu. Proto je také v jejím zájmu, aby se rodil takový počet dětí, který tyto perspektivy naplní (Kraus B., 2008).⁹ Existencí rodiny je také společensky a kulturně regulována sexualita. Demografický vývoj společnosti má též celou řadu sociálně–pedagogických souvislostí. Počet dětí, které využívají vzdělávací a výchovná zařízení, a jejich charakteristiky vytvářejí specifické požadavky na oblast institucionální výchovy a péče o volný čas dětí a mládeže (Kraus B., Poláčková V., 2001).¹⁰

Sociálně – ekonomická funkce chápe rodinu jako významný prvek v rozvoji ekonomického systému společnosti. Její členové se zapojují do výrobní i nevýrobní sféry v rámci výkonu určitého povolání a současně se rodina sama stává významným spotřebitelem, na němž je značně závislý trh. Poruchy ekonomické funkce se projevují v hmotném nedostatku rodin, což v současnosti někdy bývá důsledkem nezaměstnanosti nebo také zvyšováním nákladů. Ekonomická funkce dnes přitom zaznamenala určitý posun ve směru návratu k podobě rodiny, která představuje samostatnou ekonomickou jednotku, tedy rodinnou firmu.⁹ V rámci rodinného systému se pak realizuje řada rozhodnutí týkající se využití materiálních a finančních prostředků, investic, výdajů – přerozdělování v rámci rodiny tak má významný sociální charakter – zdroje i výdaje mají odlišný charakter. Rodina se zde chová jako autonomní systém s výraznými prvky solidarity (Kraus B., Poláčková V., 2001).¹⁰

Ochranná funkce spočívá v zajišťování životních potřeb nejen dětí, ale všech členů rodiny. Po roce 1990 je rodina na této funkci více zainteresována a očekává se od ní větší spoluúčast na jejím plnění.

Sociálně – výchovná funkce mluví o rodině jako o první sociální skupině, která učí dítě přizpůsobovat se životu, osvojovat si základní návyky a způsoby chování běžné ve společnosti. Ústřední úlohou socializačního procesu v rodině zůstává příprava dětí a mladistvých na vstup do praktického života (Kraus B., 2008).⁹

Socializací v rodině rozumíme především proces působení rodiny na své členy v celém souhrnu jevů a procesů: ekonomických, sociálních, kulturních, mravních, estetických, zdravotních a jiných. Dítě od narození a po celou dobu života v rodině přijímá velmi široké spektrum nejrůznějších informací a aktivně je zpracovává v souladu se svými přirozenými

⁹ KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1. vyd. Praha: Portál, 2008, s.81-82.

¹⁰ KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. *Člověk, prostředí, výchova*. 1. vyd. Brno: Paido, 2001.

vlohami, biologickými a psychickými potřebami, se svými zkušenostmi, ale i s hodnotovými orientacemi a vzory, jimiž jsou pro dítě především rodiče a starší sourozenci. Dítě v socializačním procesu tedy nezůstává pasivním článkem, uplatňuje také svou vůli, své zájmy, přání, orientace. Rodinná socializace je v rozhodující míře nejen prostorem pro socializaci dítěte a v převážné míře také dalších členů rodiny, ale je také modelem pro osvojování sociálních rolí muže a ženy, otce a matky, a tak se promítá do budoucí reprodukční rodiny dětí (Kraus B., Poláčková V., 2001).¹¹

Rekreační, relaxační a „zábavná“ funkce hovoří o rodině jako také o instituci, která by měla pamatovat na rekreaci, relaxaci a zábavu. Aktivity tohoto typu se týkají všech členů rodiny, ale po děti mají význam největší.

Emocionální funkce je pro rodinu zásadní a nezastupitelná. Žádná jiná instituce nedokáže vytvořit podobné a tak potřebné citové zázemí, pocit lásky, bezpečí a jistoty, a tak podstata a smysl nemohou být nikdy proměněny (Kraus B., 2008).¹²

Ukazuje se, že rodina má velký vliv na to, jak vypadá naše společnost, také na vývoj osobnosti jedince, poskytuje člověku pocit, že někam patří, zasahuje do ekonomiky státu, zajišťuje život budoucím generacím. Tyto a její další funkce hovoří ve prospěch rodiny a jejího lepšího postavení ve společnosti. Proto je potřeba rodinu chránit a podporovat.

1.4 Faktory ovlivňující funkčnost rodiny

Určité příčiny možné instability rodiny je třeba spatřovat v oblasti rodinných vztahů. Posuzujeme-li různé faktory, které mohou ovlivňovat funkci rodiny, dopějeme k názoru, že se jedná o faktory osobnostně podmíněné, neboť každý jedinec vnímá svoje postavení v rodině odlišně. Situace v rodině může být pohledem jednoho partnera vnímána zcela jinak než pohledem druhého. Příčinu tohoto pohledu na negativní situaci v rodině nalézáme v osobnostních rysech každého jednotlivce, které jsou ve vzájemném vztahu s nespokojeností v manželském životě než v objektivních okolnostech. K těmto osobnostním rysům jednotlivce lze zařadit např. výbušnost, nedůvěru, prosazování vlastního názoru za každou cenu.

Důležitou úlohu v rodině hraje typologie partnerů, kteří mezi sebou uznávají manželský vztah. Je možné předpokládat, že partner orientovaný na rodičovství, lásku a péči o děti bude takřka totéž očekávat od druhého partnera. Na druhou stranu třeba partner

¹¹ KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. *Člověk, prostředí, výchova*. 1. vyd. Brno: Paido, 2001, s. 80-82.

¹² KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1. vyd. Praha: Portál, 2008, s. 83.

preferující určitou nezávislost ve vztahu nebude příliš nadšen z toho, aby mu ten druhý nahlížel do osobních záležitostí. Na základě některých studií, provedených různými sociology zabývajícími se otázkami rodinného soužití, je možno stanovit určité kombinace některých vlastností vhodných pro statistiku manželského svazku. Jako příklad takové souhry vlastností lze uvést např. laskavou dominantní ženu a hostilního submisivního manžela, naopak za nevhodné rysy ovlivňující manželské soužití je možno brát do úvahy např. přátelského submisivního muže a hostilní dominantní nebo submisivní ženu (Matějček Z., 1994).¹³

K rodině je zapotřebí přistupovat jako ke každé jiné sociální skupině a konflikty v ní spatřovat v neuspokojení nějaké potřeby některého z jejích členů, v omezenosti volnosti pobytu nebo svobodného rozhodování v určité situaci. Vyvrcholení těchto názorových rozporů v rodině může vést až k rozvodu.

Na manželskou spokojenost a soužití bez konfliktů není jednotný recept ani žádná poučka. Někdo se přiklání k názoru, že určitým prvkem narušujícím stabilitu v rodině je stabilní postoj a hodnotová orientace jedince. Jiný vidí řešení v míře závislosti na partnerovi a správném rozdělení rolí v rodině. Za nejdůležitější faktor ovlivňující manželské soužití lze považovat vliv osobnosti jednoho partnera na druhého, poněvadž existují jedinci řešící nevhodně zátěžovou situaci, mají špatné morální návyky přenesené ze své původní rodiny a nejsou schopni komunikovat s partnerem o problému.

Zaměříme-li se na biologické činitele ovlivňující osobnost, dospějeme k názoru, že příčinou poruch v chování a jednání jednotlivce mohou být určité psychologické poruchy i psychosociální zralost v období seznámení se s partnerem. Ze sociálně podmíněných příčin ovlivňujících funkčnost rodiny je nejvýznamnější především původ rodiny, ze které jedinec pochází, sourozenci, se kterými jedinec vyrůstal a v neposlední řadě i aktuální životní situace, do které je možné zahrnout otázku zdraví, finanční situace, bydlení atd. Kladný vliv rodiny, ze které jedinec pocházel, nastane v případě, že jeho rodiče zastávali přiměřené role, on se ztotožnil s rodičem stejného pohlaví a na základě vlastností druhého rodiče si hledal partnera pro život. Záporný vliv rodiny, ze které jedinec pochází, může nastat tehdy, je-li imponující rodič stejného pohlaví a jedinec se s ním současně ztotožňuje. Předpoklad harmonického vztahu v manželství je vyšší tím, čím blíže je model rodiny, ze kterého jedinec pochází.

Zabýváme-li se faktory ovlivňujícími funkci rodiny, je zapotřebí se zmínit také o sourozeneckých skupinách, které mohou mít do určité míry vliv na jedince

¹³ MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 1994.

a jeho funkci v rodině, neboť člověk ve svých vztazích a později i v manželském soužití opakuje vzorce chování, které má naučené ze vzájemných vztahů se svými sourozenci.

Závěrem bych zde chtěla uvést ještě některé aktuálně působící vlivy, které bezprostředně ovlivňují soužití v rodině a kam je možné zařadit např. bytovou otázku, finanční problémy, hledání nového zaměstnání, mimomanželský vztah apod.

1.5 Poruchy rodiny

Předtím, než se začneme zabývat problematikou poruchy rodiny, je zapotřebí si vysvětlit, co to vlastně znamená porucha rodiny. Jde o takovou situaci, která nastane, pokud rodina neplní základní požadavky, které jsou na ni ve společnosti kladeny. Lze ji též chápat jako určité nenaplnění nebo selhání některého z jejích členů. Snad jako nejzávažnější poruchu rodiny můžeme označit poruchu ve vztahu k dítěti právě pro její důležitost, která ovlivňuje další průběh jeho vývoje.

Další významnou poruchou můžeme označit *poruchu sociálně–výchovné funkce rodiny*, neboť rodina je první sociální skupinou, která učí dítě přizpůsobovat se sociálnímu životu, osvojuje si zde základní návyky a způsoby chování běžné ve společnosti. Socializací v rodině rozumíme především proces působení rodiny na své členy v celém souhrnu jevů a procesů sociálních, mravních, estetických, kulturních, zdravotních aj.

1.6 Náhradní rodina

Opuštěné dítě je dítě, které se ne vlastní vinou ocitlo bez původní rodiny a není naděje na změnu poměrů v biologické rodině. Je proto žádoucí, aby společnost našla nejvhodnější způsob řešení jeho situace.

K přijímání opuštěných dětí do nových (náhradních) rodin docházelo již odedávna. Byla to praxe běžně užívaná mnoha kulturami. Slovo adopce znamenalo původně “vyvoliti”, tedy děti byly svými novými rodiči vyvoleny. Dnes je tomu naopak – pro opuštěné děti jsou vybíráni noví náhradní rodiče.

V současné době systém náhradní rodinné péče pouze ojediněle řeší případy skutečně osiřelých dětí, kterým oba rodiče nebo jeden z nich zemřel. V takových situacích zastávají roli

rodičů častěji prarodiče či jiní blízcí příbuzní. V naprosté většině se setkáváme s životními osudy takzvaně sociálně osiřelých dětí, které mají matku a otce nebo alespoň jednoho z nich, ale ti se o ně nemohou, nechtějí nebo neumějí starat (www.nahradnirodina.cz).¹⁴

Podle zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon o rodině“), a zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně–právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon o sociálně–právní ochraně dětí“), za každé dítě zodpovídá jeho zákonný zástupce, zpravidla jeho rodiče (Zákon číslo 94/1963 Sb.).¹⁵ Pokud rodič v této roli selže, musí zájem těchto dětí hájit někdo jiný. Právě proto je role těch, kteří zastupují děti, jež nemohou vyrůstat ve vlastní rodině, velice důležitým a nelehkým úkolem. Adoptivní či pěstounská rodina by měla na prvním místě respektovat dítě jako jedinečné, takové jaké je i s jeho minulostí (www.nahradnirodina.cz).¹⁴

Svěření do péče jiné osoby než rodiče – vyžaduje-li to zájem dítěte, může soud svěřit dítě do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče, pokud tato osoba se svěřením dítěte do své péče souhlasí. Podmínkou je, aby poskytovala záruku zdárné výchovy dítěte.

Při výběru vhodné osoby dá soud zpravidla přednost příbuznému dítěte, ale může to být i někdo jiný, kdo je dítěti blízký, k němuž má dítě vytvořený citový vztah. Dítě může být svěřeno také do společné výchovy manželů.

Soud při svém rozhodování vždy vymezí osobám, kterým dítě do výchovy svěruje, rozsah jejich práv a povinností vůči dítěti.

Osvojení (adopce) – při osvojení přijímají manželé či jednotlivci za vlastní opuštěné dítě a mají k němu stejná práva i povinnosti, jako by byli jeho rodiči. Osvojením vzniká mezi osvojitelem a dítětem vztah jako mezi biologickými rodiči a vlastními dětmi. Veškerá vzájemná práva a povinnosti mezi osvojencem a jeho původní rodinou osvojením zanikají.

Dítě získává příjmení nových rodičů. Také vztahy mezi dítětem a příbuznými osvojitelů se stávají příbuzenskými dle zákona. Osvojit lze pouze dítě nezletilé. Mezi osvojitelem a osvojencem musí být přiměřený věkový rozdíl.

O osvojení rozhoduje soud a před jeho rozhodnutím musí uplynout nejméně tři měsíce, po které zájemce o dítě pečuje na své náklady.

U osvojení rozlišujeme:

- osvojení – které je v mimořádných případech možné soudně zrušit,

¹⁴ www.nahradnirodina.cz, středisko náhradní rodinné péče, *přívodce náhradní rodinnou péči*.

¹⁵ Zákon číslo 94/1963 Sb., o rodině, ve znění předpisů pozdějších, zákon číslo 359/1999 Sb., o sociálně–právní ochraně dětí, ve znění předpisů pozdějších.

- osvojení nezrušitelné – na základě rozhodnutí soudu se v obou případech zapisují do rodného listu dítěte místo jejich rodičů. Toto osvojení nelze zrušit. Pro nezrušitelné osvojení je stanovena minimální věková hranice osvojovaného dítěte jeden rok.

V obou případech vzniká osvojením poměr příbuzenský. Osvojit dítě může manželská dvojice, manžel/ka, rodiče dítěte i osamělá osoba. Osvojiteli se mohou stát pouze fyzické osoby, které zaručují způsobem svého života, že osvojení bude ku prospěchu dítěte a společnosti.

- osvojení dětí do ciziny a z ciziny, tj. mezinárodní osvojení – tato forma náhradní rodinné péče je možným řešením v případě, že se pro dítě nedaří najít náhradní rodinu v zemi původu.

Mezinárodní osvojení je upraveno Úmluvou o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení, kterou vypracovala a přijala Haagská konference mezinárodního práva soukromého 29. 5. 1993. V České republice vstoupila tato úmluva v platnost 1. 6. 2000 a spolu se zákonem o sociálně-právní ochraně dětí umožňuje osvojení dětí do ciziny a z ciziny. U nás funkci zprostředkovatele plní Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí v Brně (www.nahradnirodina.cz).¹⁶

Děti, které jsou nejčastěji umístovány do osvojení, jsou děti, u kterých se předpokládá méně problémový zdravotní a psychomotorický vývoj, a které je možné předat do náhradní rodinné péče především v raném věku, je-li vyřešen jejich právní vztah s původní rodinou.

To se děje několika způsoby:

- zpravidla se k osvojení vyžaduje souhlas zákonného zástupce, a to i v případě, že rodič dítěte je nezletilý,
- zákonnými zástupci dítěte jsou většinou jeho rodiče, pokud nebyli zbaveni či omezeni ve své rodičovské zodpovědnosti nebo ve způsobilosti k právním úkonům, nebo pokud nezemřeli,
- pokud dítě nemá zákonného zástupce alespoň v jednom z rodičů, ustanoví soud dítěti opatrovníka, který bude dítě v řízení o osvojení zastupovat. Stejně je tomu tak v případě, že rodiče dali souhlas předem, bez vztahu k určitým osvojitelům. Pak se řízení o osvojení neúčastní a dítěti je pro tyto účely ustanoven opatrovník.

¹⁶ www.nahradnirodina.cz, středisko náhradní rodinné péče, *přívodce náhradní rodinnou péčí*.

Souhlas předem musí být dán osobně přítomným rodičem, a to písemně před soudem nebo příslušným orgánem sociálně–právní ochrany dítěte, ne dříve než 6 týdnů po narození dítěte. Tento souhlas je možné ze strany rodičů odvolat pouze do nabytí právní moci rozhodnutí o svěřeni dítěte do péče budoucích osvojitelů.

Pokud jsou zákonnými zástupci osvojovaného dítěte jeho rodiče, není třeba jejich souhlasu, jestliže

- po dobu šesti měsíců soustavně neprojevovali opravdový zájem o dítě (zejména dítě pravidelně nenavštěvovali, neplnili pravidelně a dobrovolně svou vyživovací povinnost vůči dítěti, neprojevili snahu upravit si své sociální a rodinné poměry tak, aby dítě mohli do své osobní péče převzít),
- po dobu nejméně dvou měsíců od narození dítěte neprojevili o dítě žádný zájem (ačkoliv jim v tom nebránila závažná překážka).

O splnění těchto podmínek rozhoduje dle zákona o rodině ke dni podání návrhu soud.

Pěstounská péče – je státem garantovaná forma náhradní rodinné péče, která zajišťuje dostatečné hmotné zabezpečení dítěte i přiměřenou odměnu těm, kteří se ho ujali. Dítě může být svěřeno do pěstounské péče fyzické osobě nebo do společné pěstounské péče manželů; jedinou hmotně právní podmínkou je zájem dítěte. Osoba pěstouna musí poskytovat záruku řádné výchovy dítěte. Pěstoun má právo zastupovat dítě a spravovat jeho záležitosti jen v běžných věcech. K výkonu mimořádných záležitostí (např. vyřízení cestovního dokladu) žádá souhlas zákonného zástupce dítěte prostřednictvím orgánu sociálně právní ochrany a soudu.

Pěstounská péče vzniká rozhodnutím soudu; v mimořádných případech může z důležitých důvodů soud rozhodnout také o zrušení pěstounské péče. V případě svěřeni dítěte do pěstounské péče není vyloučen styk původních rodičů s dítětem. Pěstounská péče zaniká dosažením zletilosti dítěte a může být vykonávána také v zařízení pro výkon pěstounské péče.

Pěstounská péče na přechodnou dobu – soud může na návrh orgánu sociálně–právní ochrany dětí svěřit dítě do pěstounské péče na přechodnou dobu osobám, které jsou podle zákona o sociálně–právní ochraně dětí zařazeny do evidence osob vhodných k výkonu pěstounské péče na přechodnou dobu, a to na

- dobu, po kterou nemůže rodič ze závažných důvodů dítě vychovávat,
- dobu, po jejímž uplynutí lze dát souhlas rodiče s osvojením,
- dobu do pravomocného rozhodnutí soudu o tom, že tu není třeba souhlasu rodičů k osvojení.

Do pěstounské péče jsou nejčastěji umisťovány především děti sociálně osiřelé, které potřebují nejen trvalou individuální péči, ale i dlouhodobou výchovu v náhradní rodině. Jedná se především o děti s různými zdravotními či psychomotorickými obtížemi, děti starší, sourozenecké skupiny nebo děti jiného etnika. Patří sem i skupina dětí, u kterých brání jejich svěření do osvojení překážky právní, především nesouhlas rodičů.

Přijmout dítě starší, dítě s postižením nebo dítě jiné národnosti je úkol velice náročný. Vyžaduje od budoucích pěstounů především laskavost, trpělivost a odhodlanost čelit případným obtížím jak ze strany dítěte, tak ze strany jeho původní rodiny, ale i ze strany širšího okolí (www.nahradnirodina.cz).¹⁷

Poručenství – soud ustanoví dítěti poručníka v případě, že

- rodiče dítěte zemřeli,
- rodiče byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti,
- byl pozastaven výkon rodičovské zodpovědnosti,
- rodiče nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu (tedy nejsou nositeli rodičovské zodpovědnosti).

Pokud poručník péči o dítě osobně vykonává, má on i dítě nárok na stejné hmotné zabezpečení, jako by šlo o pěstounskou péči. Poručník je zákonným zástupcem dítěte, avšak mezi ním a dítětem ze zákona nevzniká takový poměr, jaký je mezi rodiči a dítětem. Zákon o rodině stanoví rozsah práv a povinností poručníka k dítěti takto:

- výchova dítěte,
- zastupování dítěte,
- správa majetku dítěte.

Výkon této funkce je pod pravidelným dohledem soudu, a to nejen ohledně správy majetku dítěte, ale i ohledně jeho osobní sféry. Poručník podává soudu zprávy o osobě poručenice, zpravidla v ročních intervalech. Jakékoli rozhodnutí poručníka týkající se dítěte v podstatné věci vyžaduje schválení soudem (www.nahradnirodina.cz).¹⁷

Další formou pomoci dětem žijícím v ústavní péči je tzv. *hostitelská péče*. Pokud to vyžaduje zájem dítěte, může ředitel ústavního zařízení po předchozím písemném souhlasu úřadu obce s rozšířenou působností, který je opatrovníkem dítěte, povolit dítěti dočasný (obvykle víkendový, případně prázdninový) pobyt mimo ústavní zařízení i u jiných osob než

¹⁷ www.nahradnirodina.cz, středisko náhradní rodinné péče, *přívodce náhradní rodinnou péči*.

u rodičů a příbuzných. Při této formě péče se zpravidla nepředpokládá možnost trvalého umístění dítěte v „hostitelské“ rodině.

Příslušný úřad před vydáním souhlasu zkoumá rodinné a sociální prostředí, v němž bude dítě pobývat. Zpravidla si vyžádá u krajského úřadu odborné posouzení osob, které o poskytování „hostitelské péče“ žádají.

Bylo-li dítě umístěno v ústavním zařízení na základě žádosti svých rodičů či zákonných zástupců, nelze tuto formu pomoci povolit bez jejich písemného souhlasu.

Hostitelská péče je vhodná především pro děti, které dlouhodobě žijí v ústavní péči, jejich osud se nedaří vyřešit návratem do původní rodiny a přitom jejich osobní a právní situace jim neumožňuje přejít do náhradní rodinné péče, případně se pro ně nepodařilo náhradní rodinu nalézt. Jsou to děti převážně starší, děti s různými výchovnými nebo zdravotními problémy, děti odlišného etnika, sourozenecké skupiny apod. (www.nahradnirodina.cz).¹⁸

Děti mohou být svěřeny do nových rodin

- z kojeneckých ústavů,
- z dětských domovů,
- z dětských center a jiných ústavů,
- z azylových domů,
- ze zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc či
- přímo z původní rodiny.

Všechny tyto děti mají, jako ostatní děti, stejné potřeby, požadavky a práva – přirozené právo na rodiče, na lásku, bezpečí, výchovu a vzdělání, zdravotní a sociální péči a zejména na naději, na které závisí jejich další vývoj. Tato naděje má v jejich případě jméno „nová rodina“.

Nová rodina by však měla umět porozumět i specifickým potřebám a projevům těchto dětí. Tyto děti mají za sebou náročnou životní historii, prošly často nechtěným těhotenstvím, některé pobývaly v rodině, která dlouhodobě neplnila své funkce, prošly ústavním prostředím se všemi důsledky, které s sebou ústavní výchova nese, a proto by nová rodina měla být na vše velmi dobře připravena (www.nahradnirodina.cz).¹⁸

¹⁸ www.nahradnirodina.cz, středisko náhradní rodinné péče, *přítelce náhradní rodinnou péči*.

Náhradní rodina si tedy zaslouží velkou pozornost ze strany veřejnosti, neboť pro opuštěné dítě je tato instituce nejlepším řešením, které mu pomůže znovu se začlenit do běžného života.

1.7 Rozvod a jeho dopad na dítě

Často mluvíme o rodině, ale neuvědomujeme si, že rodina nemůže správně fungovat bez manželství. Jsem přesvědčena o tom, že manželství je jediný pevný základ dobře fungující rodiny, že bez svazku muže a ženy nemůže vzniknout šťastná rodina.

Rodinné právo definuje manželství jako trvalé společenství muže a ženy založené zákonem stanoveným způsobem. Právě na tomto trvalém společenství muže a ženy může vzniknout tak důležitá instituce, jakou je rodina, která musí vyrůst na pevném základu, tedy na manželství. Dům bez základů nemůže stát, stejně tak rodina bez manželství nemůže plnit správně funkce, které jí náleží. Láskyplný vztah manželů je prevencí a ochranou před mnoha výchovnými problémy s dětmi. Manželé, kteří jsou ve svých rozhodnutích o dětech jednotní, společně usilují o správnou výchovu dětí a do tohoto rozhodování vkládají každý specificky mužské a specificky ženské rysy, mají na své děti větší vliv a jsou pro ně větší autoritou. Manželé – rodiče jsou pro své děti vzory, které si nesou do pozdějšího života. Díky nim i ony samy snadněji v budoucnu naváží trvalý vztah se svým partnerem/kou. Děti potřebují vzor muže a vzor ženy, vzor otce a vzor matky, aby se samy staly dobrými manžely a rodiči.

Četnost rozvodovosti v České republice má vzestupnou tendenci a posunula nás na první místo v zemích Evropské Unie. Mnoho párů spolu žije bez uzavření sňatku, což není ve statistikách započítáváno, takže skutečný počet rozchodů dvou partnerů je jistě mnohem vyšší. Národní zpráva o rodině uvádí, že v 90. letech přišlo rozvodem o jednoho rodiče více než 340 tisíc dětí.

V České republice se v posledních třech letech pohybuje rozvodovost kolem 50 %. Z materiálů Českého statistického úřadu vyplývá, že v roce 2008 bylo rozvedeno 31,3 tisíce manželství, což byl počet srovnatelný s rokem 2007. Úroveň rozvodovosti dosáhla 49,6 %. Jednalo se o doposud nejvyšší zaznamenanou úroveň rozvodovosti v České republice. Zatím nejvyšší hladina byla dosažena v roce 2004 (49,3 %). Manželství do svého zániku rozvodem v roce 2008 trvala průměrně 12,3 roku, stejně jako v roce 2007. Téměř jedna pětina manželství je však ukončena do 5 let od uzavření sňatku, další pětina v rozmezí od pěti do

deseti let od sňatku. V roce 2009 bylo rozvedeno 29,1 tisíce manželství, což byl počet o 2,2 tisíce nižší než v roce 2008. Nižší byla také míra rozvodovosti, neboť podíl manželství končících rozvodem se snížil z rekordních 50 % dosažených v roce 2008 na 47 % pro rok 2009. Nejvyšší míra rozvodovosti se v roce 2009 vyskytovala po 2 až 4 dokončených letech od uzavření manželství a manželství do svého zániku rozvodem trvalo průměrně 12,5 roku (www.czso.cz).¹⁹

Jednotlivci a zvláště děti ale citově nestrádají v rodinách pouze důsledky rozvodu. Dnešní společnost nabízí např. nepřehledné množství možností pro trávení času, ať se jedná o čas pracovní nebo o čas volný. Stává se tak, že mnoho dětí začíná postrádat čas svých rodičů. Jejich emoční výchova, která má velký význam pro budoucí život člověka a závisí na přijímání lásky od rodičů, chudne. Nedostatkem lásky, pozornosti a porozumění děti strádají a rodičům se odcizují. Často je čas strávený s dětmi nahrazován hmotnými dary a nekontrolovanou volností nebo se samy děti utíkají k partám svých vrstevníků.

Rodiče vůbec nemusí být s dětmi stále. Co děti mnohem více potřebují je, aby jejich rodiče byli lidé, kteří za něco stojí a mohou jim být vzorem. To nejkrásnější a nejdůležitější dávají rodiče svému dítěti, když s ním prostě sdílejí svůj život. Záleží tedy na tom, jací ti rodiče sami jsou. Rodiče by se k dětem měli chovat co nejupřímněji a v rodičovství by měli nacházet zábavu, radost a poučení.

Naše společnost potřebuje vidět vzory dobrého rodičovství, aby mohla měnit své mínění a chování. Z médií můžeme denně slyšet negativní zprávy o selhání rodičů, výchovných zařízení a mladistvých. Naopak pozitivní příklady se objevují jen zřídka. V dnešní společnosti se vyskytuje několik fenoménů, trendů, se kterými se stále více setkáváme, které jsou vzájemně provázány a souvisí s vývojem celé společnosti.

Rozvodovost je jedním z nejčastěji diskutovaných ukazatelů problémů dnešní rodiny. Nejsme jedinou zemí, která se potýká s vysokou rozvodovostí. Mezi země, které se s námi tlačí na předních příčkách, patří např. Švédsko, Finsko nebo Belgie. Rozvodovost je jedním z nejčastějších důvodů právě pro výchovu dítěte pouze jedním rodičem. Rozvod snáší nejhorší děti ve středním školním věku. V tomto věku projevují zvýšený zájem o rodinné vztahy a věci s tím související, proto se na nich velice negativně odráží jakákoliv disharmonie mezi rodiči a nestabilita.

Dnes je rodina doménou ženy. Žena – matka, žena – živitelka je schopná postarat se o vše sama. Je zajímavé, že pojem jako svobodná matka nebo rozvedená matka už není tolik

¹⁹ www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/home.

opovrhován jako dříve. Když se ve 2. polovině 20. století začínaly tyto pojmy masově rozšiřovat, už nešlo o spojení takto označované ženy s něčím špatným. Většinou pojem odkazoval na způsob početí dítěte a ubíral ženě na sociálním statusu.

Svěření dítěte do výhradní péče matky nebo otce není vždy jasně a lehce průhledné. Často se jedná o velmi těžké a sporné rozhodnutí. Hledáme odpovědi na otázky, jak ovlivní budoucí vývoj dítěte péče u jednoho nebo druhého rodiče. Zvažujeme, zda u rodiče, u kterého má dítě v současnosti nejlepší podmínky, je bude mít i v budoucnu, jestli se přístup rodiče po rozvodu zásadně nezmění. Jasná odpověď na tyto pochybnosti neexistuje, proto se většina soudců řídí zkušenostmi a prožitky nejen svými, ale i dětí, které prožily rozvod svých rodičů, některé se zúčastnily psychologických výzkumů. Péče u matky i u otce má své výhody i nevýhody. V České republice je však zažitá tendence ke svěřování dítěte do výlučné výchovy matky (93 %), čímž se brání otci v kontaktu s dítětem v rozsahu dostatečném pro aktivní výchovu. Přestože je vědecky prokázáno, že plných 88 % otců má zájem o aktivní výchovu dětí a 56 % otců žádá před českými opatrovnickými soudy o svěření svých dětí do své výlučné péče, a nebo do péče společné/střídavé, je dosahováno za spolupůsobení soudkyň/soudců a sociálních pracovníků téměř stoprocentního svěřování nezletilých do výlučné péče matky.

Střídavá péče funguje v západních zemích na mnohem vyšší úrovni než u nás. Tím, že by se dítě dostalo do péče otce, se život dítěte pravděpodobně výrazně nezlepší nebo nezhorší. Alespoň to momentálně nechci tvrdit. Pro dítě je nejvhodnější působení obou rodičů, v ideálním případě harmonické působení. Otcové mají mít stejná práva jako ženy, obzvláště pokud není objektivní důvod, proč by ženy měly být upřednostňovány při rozhodování v péči o dítě. Co nejvíce vyrovnané působení obou rodičů je snahou ve většině západních států. Rovnost příležitostí by měla být umožněna ve všech směrech.

Rozvod rodičů, jako nežádoucí situace, může dlouhodobě nepříznivě působit na psychologické podmínky rodinného prostředí. Rozvodem je ohrožen zdravý vývoj osobnosti dítěte, které celou situaci sleduje z jakési role pozorovatele. Neexistuje věk u dítěte, v jakém by rozvodem rodičů netrpělo. Vidíme rozdíl pouze v tom, že v každém věku snáší dítě rozvod jinak. Ať si to rodiče uvědomují či neuvědomují, bývá často dítě vystaveno zvláštnímu druhu zátěže na psychiku, jejíž důsledky nebývají vždy okamžitě rodiči nebo okolím dítěte rozpoznány. Tyto důsledky se neprojevují ihned, ale propuknou až v období

puberty nebo až na začátku dospělosti. Není třeba si neustále připomínat, že počet rozvodů u nás má vzestupnou tendenci (Matějček Z., Dytrych Z., 1994).²⁰

Dítě bývá neustále vyšetřováno sociálními pracovníky a soudními znalci. Je frustrováno tím, že musí odpovídat na otázky typu, s kým chce žít po rozvodu rodičů, koho z nich si více váží atd. Dítě je jakýmsi prostředkem, přes kterého si rodiče „vyřizují své účty“. Na dítě to má nemalý dopad, jenž se projevuje např. zhoršeným prospěchem ve škole, přestože předtím mělo známky dobré. Celá tato situace je zapříčiněna skutečností, že dítě je vystaveno trvalému stresu, napětí a úzkosti, což má za následek zhoršení koncentrace a tím i zhoršení prospěchu ve škole. Rodiče poté dítě trestají a svádí vinu jeden na druhého. Do celkové problematiky týkající se dětí rozvedených rodičů je nutno zahrnout skutečnost, že rozvodem rodičů se často zpřetrhají vztahy dítěte k ostatním členům rodiny, jako je babička, dědeček, teta a strýc. I když se to na první pohled nezdá, jsou i tyto členové rodiny důležitou součástí života dětí, kteří pomáhají dítěti identifikovat se s dospělými. Ruší se také zázemí, na které bylo dítě zvyklé, které mu dodávalo pocit jistoty a bezpečí. Někteří prarodiče se po rozvodu svých dětí začnou navzájem nenávidět, osočovat a přestanou akceptovat dítě, které měli tak rádi. Naopak jsou prarodiče, kteří dítě stále milují, ale jeden z rozvedených rodičů jim zabraňuje ve styku s nimi.

Dalším faktorem doprovázejícím rozvod a nepůsobící na dítě pozitivně je příchod nového partnera jednoho z rodičů. Není výjimkou, že dítě bývá nuceno do seznamování se s novým partnerem, je po něm vyžadována láska, kterou dítě zpočátku necítí. Je nepochybně těžké chtít od dítěte odpověď na otázky typu, koho má více rád, kdo z nich je dobrý a kdo špatný. Taková atmosféra přináší u dítěte rozpaky, nedostatek sebevědomí, což se může projevit nedůvěrou k sobě samému i okolí. Všechny zátěžové situace, kterým bývá dítě v průběhu rozvodu rodičů nepříznivě vystaveno, působí na jeho osobnostní vývoj a může vést až ke vzniku různých psychopatologických jevů, zvláště u chlapců dochází až k antisociálnímu chování. Mezi dospívajícími, kteří se projevují právě tímto chováním, jsou nadměrně zastoupeny ty osoby, které zažily těžký a dlouhodobý rozvrat rodiny.

Vedle pojmů rodinná a emocionální atmosféra se objevují další odborné názvy, mezi které patří výrazy psychická, citová a sociální deprivace. Deprivací je označován stav, který vzniká, nejsou-li po dlouhou dobu naplňovány základní potřeby člověka. Objevuje se zvláště u dětí, vyrůstajících v prostředí, v němž nenacházejí dostatek podnětů pro svůj duševní a společenský rozvoj nebo výrazně strádají v některé z těchto oblastí. Důsledkem tohoto

²⁰ MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Galén, 1994.

nedostatku je dílčí nebo celková zanedbanost dítěte, která může být provázena nežádoucími projevy v chování nebo dokonce delikvencí (provinilectvím) a kriminalitou (zločinností). Jedním z nejčastějších vlivů na takovéto nepříznivé chování má rozvod rodičů.

Srovnáváním ústavních a rodinných podmínek pro duševní rozvoj dítěte se zabývají ve své knize „Psychická deprivace v dětství“ také Josef Langmeier a Zdeněk Matějček (Langmeier J., Matějček Z., 1974).²¹ Ve vzpomínaném díle uvádějí také nejčastější příčiny psychického strádání dětí, vyplývající z objektivních a subjektivních stránek rodinného života. Rozlišují

- deprivaci z vnějších sociálně ekonomických a kulturních příčin. Sem zahrnují neúplné rodiny, situace, kdy jsou rodiče valnou část dne mimo domov, nízkou hospodářskou nebo kulturní úroveň rodiny, která neposkytuje svým dětem dostatek podnětů pro jejich žádoucí, přirozený vývoj,
- deprivaci z vnitřních (psychických) příčin. Ta vyplývá např. ze zájmového zaměření rodičů, z jejich vzdělání a výchovy, z rozumových nebo smyslových poruch, z citové a charakterové nevyzrálosti, nebo se vyskytují zábrany ještě hlubší, které mají např. původ v duševních poruchách rodičů apod.

Z rozboru jednotlivých případů, které autoři v práci uvádějí, a z naznačených způsobů jejich řešení vyplývá, že následky bývají v případě vnějších příčin méně nebezpečné a náprava snazší než v situacích, v nichž je deprivace způsobena závažnou psychickou překážkou v samotné osobnosti vychovatelů. Vnější i vnitřní okolnosti spolu často úzce souvisejí a navzájem se podmiňují.

1.8 Význam rodiny pro dítě

Dítě se přirozeně rodí a vyrůstá v rodině. Rodina, coby instituce, vznikla na počátku lidských dějin jako ochranné společenství, které chrání před vnějším nebezpečím. Řadu let sloužila jako prostředek k předávání duchovních a materiálních hodnot. Je definována jako společné místo ke sdílení radostných i tragických událostí. Tradičně existovala v rámci širšího společenství, které bylo složeno z blízkých i vzdálených příbuzných, příslušníků stejného rodu. Tyto přirozené vazby zaručovaly ochranu a výchovu dětí v těch případech, kdy se o ně nemohli z nejrůznějších důvodů postarat vlastní rodiče. Rodina byla chápána i jako místo

²¹LANGMEIER, J. MATĚJČEK, Z.: *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Avicenum, 1974.

vzdělávání, kde dítě získávalo určité pracovní dovednosti. Její funkce tedy byla jak sociální, tak ekonomická. Postupem času stát přebírá další funkce rodiny spočívající např. v péči o nemocné, staré lidi a vstupuje tak do života všech jejích členů.

Rodina jako taková prochází stále určitými změnami, ale jejím základním a dozajista nejdůležitějším úkolem je ochrana a výchova dětí. Správně fungující rodina má pro psychický i tělesný vývoj dítěte nejdůležitější význam. U dětí vyrůstajících bez rodičovské lásky je patrné, že trpí určitými duševními poruchami většinou depresivního charakteru nebo závislostí na některých návykových látkách než děti, které vyrůstaly v láskyplném vztahu. Citově zanedbávané děti mívají daleko větší sklon k asociálnímu chování v dospívání a s ním následně spojené páchaní trestné činnosti v dospělosti. Pro dítě je důležité uspokojování jeho psychických potřeb v rodině. Mezi ně můžeme zařadit přísun smyslových podnětů zvenku, což má zásadní význam pro rozvoj psychických schopností a dokončení vývoje nervové soustavy dítěte. Důležitým zdrojem z hlediska smyslové stimulace je každodenní smyslový a řečový kontakt s dítětem, neboť jen tak může dítě porozumět okolnímu světu a postupně se do něj začlenit.

2. RODINNÁ VÝCHOVA A VÝCHOVNÉ STYLY

O tom, zda duševní vývoj dítěte je určován dědičností nebo prostředím, se polemizovalo až do počátku 20. stol. Dnes už můžeme téměř s jistotou říci, že vývoj každého z nás je dán vzájemným působením dědičnosti a prostředí. Dědičnost vytváří určité předpoklady pro vývoj jedince a prostředí určí, které z nich se rozvinou a projeví, a které naopak nikoli. Nejdůležitější z mnoha vlivů prostředí je výchova, jež představuje záměrné zásahy do vývoje dítěte, které mají dosáhnout určitých cílů (Teyschl O., Brunecký Z., 1973).²² Přestože je výchova významným činitelem vnějšího prostředí mající vliv na vývoj dítěte, není jediným. Vedle ní je v prostředí celá řada činitelů, které mají vliv na vývoj jedince. Hovoří se o podnebí, výživě, bydlení, početnosti rodiny, zaměstnání rodičů a dalších a dalších podmínkách. Tyto podmínky jsou však dané, dítě je přijímá a ve svém životě se jim přizpůsobuje. Tito činitelé ovšem jedince nevedou k předem vytyčenému cíli (Matějček Z., 1994).²³ A v tom se liší od tolik důležité výchovy, jejímž charakteristickým znakem je ono zaměření. To je určováno představou vychovatele. O cílech výchovy hovořím v podkapitole 2.5.

V průběhu několika uplynulých let se mění společnost, normy, ale také samotné rodiny. V souvislosti s tím také způsoby výchovy prošly řadou proměn a ani v současnosti nejsou názory na výchovu shodné ve všech směrech.

Za nejdůležitější považují výchovu rodinnou, neboť prostřednictvím ní dochází vůbec k první socializaci jedince. Jak je známo, výchovně rodiče působí na dítě již od samého počátku jeho života, byť jen pouhou vzájemnou interakcí. S přibývajícím věkem mohou na dítě pozitivně působit různé výchovné prostředky v různých vývojových fázích. Způsoby rodinné výchovy a výchovné prostředky, které jsou ve výchově používány, značně ovlivňují rysy osobnosti, míru jeho schopnosti socializace, následné chování dítěte apod.

²² TEYSCHL, O., BRUNECKÝ, Z. *Duševní vývoj a výchova dítěte*. Praha: Orbis, 1973.

²³ MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 1994.

2.1 Pojetí výchovy

Každý dospělý, rodič či vychovatel přistupuje k výchově individuálně a používá jiné výchovné prostředky. Také samotný pojem výchovy je víceznačný a různí autoři tento pojem vymezují rozdílně.

Základní smysl výchovy tvoří rozvinutí lidských hodnot i postojů a vybavení člověka znalostmi a dovednostmi, které mu umožní cítit se bezpečněji a zakusit v životě více prožitků a uspokojení (Vážanský M., 2001).²⁴

Výchovu můžeme také chápat jako směřování k určitým cílům, jako vyvíjející se institucionalizovaný systém a současně jako tvůrčí úkol (Vážanský M., 2001).²⁴

Výchova představuje oblast lidského života, která zahrnuje mnoho navzájem složitě propojených aspektů a složek. Obsahuje působení vychovávajícího na vychovávané, ale také působení vychovávaného na sebe sama a na vychovávajícího. Zahrnuje i interakce několika vychovávajících navzájem i působení mezi skupinou vychovávaných a jejími jednotlivými členy, tedy obecně vzájemnou interakci a komunikaci všech zúčastněných. Ve výchově probíhají procesy záměrné, uvědoměle směřující k určitému cíli, ale také působení bezděčné (Čáp J., Čechová V., et al., 2000).²⁵

Vychovatel působí na vychovávaného se záměrem dosáhnout určitého pozitivního cíle. Pokud si je vychovatel vědom výchovných cílů, kterých chce výchovou u vychovávaného dosáhnout, pak nazýváme výchovu výchovou záměrnou. K dosažení žádaných cílů využívá vychovatel různé postupy neboli výchovné prostředky. Záměrná výchova je typickým základem práce učitelů na školách, ale nezbytná je také v rodině.

Někdy však může být výchova v širším smyslu chápána také jako bezděčná. V tomto případě se jedná o působení jednoho člověka na druhého, kdy dochází k nějaké změně jeho osobnosti. Cíle i prostředky bývají vymezeny široce a vágně (Langmeier J., Krejčířová D., 2006).²⁶

Pohledů na výchovu je mnoho, najdeme i více stylů výchovy, některým z nich se věnuji v dalších podkapitolách této kapitoly. Na začátku jsem použila definice výchovy některých myslitelů i současných autorů. K nejdůležitějším věcem při výchově dítěte je uvědomit si, koho z něj vlastně chceme mít. Potom můžeme k výchově přidat humor, smích, vřelost a šetrnost. Tyto složky k výchově jistě patří, namísto zarputilosti, nátlaku

²⁴ VÁŽANSKÝ, M. *Základy pedagogiky volného času*. 2. vyd. Brno: Print – Typia, 2001.

²⁵ ČÁP, J., ČECHOVÁ, V., BOSCHEK, P. *Dotazník stylu výchovy pro děti od 8 do 12 let*. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, 2000.

²⁶ LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada Publishing, 2006.

a perfekcionalismu, jimiž se až příliš často vyznačuje běžný den mnoha vychovatelů. Vždyť děti samy mají raději rodiče, kteří se za svou chybu omluví, upřímně, čestně, sebevědomě a s předsevzetím, že se jí příště vyhnou. K tomuto přístupu jsou děti také dost velkorysé a chyby dokážou promíjet.

2.2 *Výchovné působení a postoje*

Výchovné působení je chápáno jako výchovný vliv vychovatele s určitým postojem k dítěti a využívání konkrétních prostředků k dosažení výchovných cílů, ke kterým se chce vychovatel u dítěte dopracovat.

Není dána žádná osnova či řád s pravidly, jak vychovávat dítě. Existuje pouze spousta publikací s návrhy na výchovu a radami jak pro rodiče, tak jiné vychovatele. Jedná se však jen o různá doporučení a je třeba si uvědomit, že abychom u dítěte dosáhli jistého cíle, je třeba brát ohled na jeho individualitu. Za důležité považují dobře dítě poznat, ale znát také sám sebe. Zvláště je to důležité u používání výchovných prostředků, jako jsou odměna a trest. Jak popisuje Z. Matějček (Matějček Z., 1994)²⁷, děti jsou citlivé a méně citlivé, pomaleji a rychleji vyspívající, děti se sklonem k neurotickým reakcím a bez něj. A tak pro některé bude malý pohrdek či pokárání traumatizující a může pro něj znamenat duševní otřes, a naopak druhými může být trest přijímán jako úleva. Další jedinci si z něj nemusí vzít vůbec nic a jsou k těmto prostředkům lhostejní. Stejný trest či stejná odměna může mít pro každé dítě jiný význam a děti na ně mohou odlišně reagovat. To záleží nejen na individualitě osobnosti dítěte, ale také např. na vývojovém období, kterým zrovna prochází, na duševním stavu v daném okamžiku výchovného zásahu, společenské roli, v níž se dítě nachází apod. Stejně je tomu i u osoby na pozici vychovatele. Také ta je charakteristická svou individualitou a konkrétními událostmi.

²⁷ MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 1994.

2.3 *Výchovné postoje rodičů*

Každý rodič má ve vztahu ke svému dítěti určitou projevovou a jednající složku, tedy jistý postoj, z něhož vyplývá výchovné jednání, jinak řečeno styl výchovy. Jednotlivé výchovné styly popisují v podkapitole 2.6.

O výsledku výchovy a o tom, jakých výchovných prostředků rodič použije, předně rozhoduje citový postoj. Ten by měl být kladný a vstřícný. O citové výchově již bylo pojednáno v předchozí kapitole. Ovšem ne vždy je pravdou, že pokud je základem rodinné výchovy láska, jedná se o výchovu správnou, neboť i přemíra lásky nemusí dítěti jen prospívat.

Výchovné postoje se tvoří ve složitém vývojovém procesu, na jehož výslednou podobu má vliv spousta faktorů. Těmi jsou např. vlastní zkušenosti rodičů z dětství, vztah k rodičům, výsledky jejich výchovávání, vztahy k ostatním lidem, zkušenosti ze škol, životní filozofie, inteligence a další (Matějček Z., 1994).²⁸ Důležité pro rodičovské postoje jsou také přímé zkušenosti s dítětem.

Rodičovské postoje nejsou neměnné. Během vývoje se proměňují, neboť osobnost vyvíjecího se dítěte vyžaduje v konkrétních fázích svého života adekvátní formy působení a ovlivňování ze strany rodičů.

Stručně můžeme o rodičovských výchovných postojích říci, že se vytváří procesem probíhajícím od časného dětství až do dospělosti. Jsou podmíněny vším, co se odehrálo v předchozích fázích. Na druhé straně by tento postoj neměl ustrnout na jedné úrovni, ale měl by nabývat dalších vyspělejších forem, stejně jako vyspívá dítě samotné. *„Život je natolik složitý, že i v odměřování výchovných prostředků, musíme postupovat uvážlivě, taktně, citlivě. A to ovšem nejde bez vřelého citového vztahu k dítěti.“* *„Dobře může potrestat dítě jenom ten, kdo je má rád“* (Matějček Z., 1994, s. 45 – 46)²⁸.

2.4 *Výchova jako prevence*

Ve výchovných programech zaměřených na děti a mládež je stále větší pozornost věnována prevenci negativních jevů. Prevenci je potřeba chápat ve třech rovinách. Jako široce založenou primární prevenci, která je směřována k celé populaci, zejména však na tu skupinu

²⁸ MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 1994.

jedinců, která není riziková z kriminálního hlediska a ani jinak narušená. Přecházíme-li postupně k prevenci sekundární, je zde nezbytné podotknout, že zahrnuje různé aktivity zaměřené na kriminálně rizikové jedince a skupiny, u kterých je možno očekávat a zároveň je to i velmi pravděpodobné, že budou nositeli závadové činnosti, i na ty, u nichž je větší pravděpodobnost, že budou jejími oběťmi.

Terciální prevencí se snažíme o léčbu, respektive zabránění recidivy u těch jedinců, kteří jsou již zasaženi určitými negativními jevy. Prevenci je nutno směřovat na sociální prostředí, zjistit příčiny a podmínky vzniku závadového jednání a recidivy. Veškerý přístup systémového zaměření orientovaný na problémy dětí a mládeže, mezi které můžeme zařadit např. drogy, delikvenci apod., musí obsahovat všechny tyto tři složky.

2.5 Výchovné cíle

Jak jsem se již dříve zmínila, výchova je záměrné působení vychovatele za účelem dosažení určitého cíle. Vychovatel má už předem představu, k jakým změnám v chování dítěte by mělo dojít. Podle Matějčka (Matějček Z., 1994)²⁹ jsou výchovné cíle, k nimž výchovné působení směřuje, ze strany vychovatele uvědomělé na různé úrovni. Lidé si často neuvědomují, že již v časných fázích vývoje dítěte zasahují do jeho života a v jistém slova smyslu ho vychovávají. I to, jak se rodič stará o to, aby bylo dítě zdravé a veselé, je výchovným cílem. Je však cílem na jiné úrovni uvědomění než cíle, které si obecně klade v pozdějším věku dítěte. Takovým cílem může být např. cíl vychovat člověka rozumného, dobrého, zodpovědného, slušného apod.

Jsou cíle dlouhodobé, kdy musí vychovatel na dítě nějakou dobu výchovně působit a využívat příslušné výchovné prostředky, anebo cíle krátkodobé, kterými vychovatel žije a které mu způsobují drobné denní problémy či naopak radosti. Ve výchovných cílech má vychovatel určitý systém nebo pořadí důležitosti, i když si ho mnohdy neuvědomuje (Matějček Z., 1994).²⁹

²⁹ MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 1994.

2.6 Výchovné styly

Termín styl výchovy neboli způsob výchovy vyčleňuje ze složitého souboru výchovných procesů konkrétní klíčové momenty. Mezi tyto momenty patří emoční vztahy dospělých a dětí, způsob komunikace, velikost požadavků na dítě, způsob jejich kladení a zpětná kontrola. Výchovný styl se také projevuje volbou výchovných prostředků a způsobem reagování dítěte na ně. Mezi nejčastější typy výchovných stylů uplatňovaných při výchově dítěte řadíme:

Autokratický způsob – mnohdy pro své základní charakteristiky též nazýván stylem dominantním či autoritativním. Tento styl uplatňují rodiče a jiní vychovatelé, kteří jsou panovační a přespříliš přísní. Tito lidé jsou charakterističtí tím, že dítěti hodně rozkazují, hrozí mu, trestají ho, naopak málo respektují jeho přání a potřeby. Rodiče s tímto postojem rozhodují o všem, co se týká dětí. Od dítěte se pak požaduje a očekává okamžitá poslušnost a nedává se mu možnost vyjádřit svůj osobní názor. Na tento způsob výchovy děti reagují většinou dvěma způsoby. Buď se požadavkům rodiče podrobí, anebo se proti nim naopak bouří. Děti z první skupiny jsou poctivé, poslušné, svědomité a ve škole pilné, ale na druhé straně jsou zároveň dosti pasivní, neprůbojné, často i plaché, přecitlivělé a nervózní.

Přílišná autorita však může vést i ke vzdorovitosti dítěte. Je tomu tak např. tam, kde dítě cítí, že jeden z rodičů nesouhlasí s velkou přísností toho druhého. Vzdorovité děti reagují na přílišnou autoritu rodičů neposlušností, lhaním, toulkami, hrubými slovy, zlostí a dalšími projevy. Zmiňované projevy dítěte mohou být znakem poruchového chování a stejně tak i nevhodný styl výchovy, který rodiče mají za svůj, může být determinantem poruchového chování u dospívajících.

Liberální styl – je charakteristický tím, že rodič své dítě řídí jen velmi málo nebo zcela vůbec. Je tak naopak od předchozího způsobu vedení až příliš benevolentní. Na dítě neklade přímo žádné požadavky, a pokud ano, tak si za nimi nestojí, nedodrží a nekontroluje jejich důsledné plnění. Tento styl je jistým způsobem opakem autoritativního stylu, kdy rodič naprosto ovládá dítě. U tohoto stylu je však v krajním případě rodič ovládán dítětem. Děti vychovávané tímto způsobem mohou být neposlušné, náročné, málo soběstačné a může jim činit problém respektovat pravidla a požadavky školy a jiných zařízení. Celkově mají však děti lepší vztah k tomuto způsobu vedení než k předchozímu autoritářskému způsobu výchovy.

Demokratický styl – je třetím způsobem vedení výchovy. Někdy je označován také jako sociálně integrační vedení. Tento způsob je zlatým středem mezi předchozími styly. Dítěti je v tomto případě dána jistá svoboda, ta má ale své hranice. Rodiče mají celkově přehled o činnosti dítěte a dostatečně na něj dohlíží. Udělují však méně příkazů, podporují iniciativu dítěte a působí na něj spíše příkladem než tresty a zákazy. Rodič s demokratickým způsobem výchovy dítěti podává návrhy a dává mu tak na vybranou mezi několika možnostmi řešení problému. Také samotné děti nejlépe hodnotí právě tento styl výchovy.

Toto rozdělení stylů výchovy není příliš konkrétní. Jiné rozdělení uvádí např. Matějček (Matějček Z., 1992).³⁰ Popisuje problematické až nesprávné výchovné vedení a rozlišuje dvě skupiny způsobů výchovy. Do první z nich řadí typy výchovy, v nichž jsou citové vztahy k dítěti pozitivní, a do druhé ty výchovy, jež jsou typické svým negativním citovým postojem k dítěti.

Výchova zavrhuje – ta spadá do skupiny s negativně laděnými výchovnými postoji. Jedná se o nevraživé postoje k dítěti a dochází k nim zvláště tehdy, když dítě jen svou existencí připomíná rodiči nějaké životní zklamání, otřes nebo jinou životní nepříjemnost. Může se jednat také např. o nechtěné děti, děti svobodných matek apod. Takové dítě je často vědomě i nevědomě trestáno, utlačováno a dohnáno do postoje pasivity, rezignace, nebo do vzdoru a protestu (Langmeier J. Balcar K., et al., 2000).³¹

Výchova zanedbávající – může se jednat o zanedbávání lehké a výběrové až po velmi hrubé a celkové. I když méně často, ale přesto jsou stále typickým případem zanedbaných dětí ty, které se vyskytují v rodinách s nízkou socioekonomickou úrovní či rodinách negramotných rodičů. Na rozdíl od psychické deprivace postihuje výchovné zanedbání spíše povrchové stránky osobnosti dítěte. Jedná se o základní hygienické návyky, způsoby životosprávy, osvojování si dovedností, znalostí a jednání adekvátní sociálním normám (Langmeier J. Balcar K., et al., 2000).³¹

Výchova rozmazluje – tento styl výchovy je Matějčkem řazen do skupiny výchov s kladným citovým postojem k dítěti. Přestože se jedná o kladný vztah k dítěti, hovoříme o problematickém výchovném vedení, neboť jak již bylo zmíněno dříve, i přemíra lásky nemusí vést ke správné výchově. Rodiče v takovémto případě na dítěti až příliš citově lpí a jsou nadšeni každým jeho projevem. Vědomě i nevědomě chtějí, aby dítě zůstalo nadále roztomilým dítětem a citově na nich závislé. Nepřejí si, aby se jim dítě odcizilo, a tak mu nedovolí osamostatňovat se, jak by tomu mělo během vývoje dítěte správně být. Vyhoví

³⁰ MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodiče v psychologickém poradenství*. Praha: SPN, 1992.

³¹ LANGMEIER, J. BALCAR, K., et al. *Dětská psychoterapie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000.

dětským přáním, podřizují se mu a tak mimo jiné postupně ztrácí u dítěte autoritu. Současně dítěti nebudují dostatek sebedůvěry a jistoty, která je tolik důležitá pro soužití s ostatními lidmi, a to ať už s vrstevníky nebo dospělými (Langmeier J., Balcar K., et al., 2000).³²

Výchova příliš úzkostná a příliš protektivní – i v tomto případě rodiče na dítěti velmi lpí, ale tentokrát ze strachu, aby si dítě neublížilo. A tak mu brání v různých činnostech, jež považují za nebezpečné, příliš ho ochraňují, zbavují ho vlastní iniciativy a neustále ho omezují v různých aktivitách, čímž ho mnohdy neurotizují. Dítě je svým způsobem v neustálém stavu frustrace nebo subfrustrace základních psychických potřeb, jako je potřeba aktivity, volnosti a poznávání. Reakcí dítěte je buď únik z této situace, anebo snaha danou situaci překonat. Dítě tak může kompenzovat domácí omezování zvýšenou aktivitou mimo dosah rodičů a začlenit se do různých kolektivů a part. U dítěte se může objevit také agresivní chování a postoje, a to nejen k rodičům, ale také k druhým osobám (Matějček Z., 1992).³³

Perfekcionismus – jedná se o výchovu s přepjatou snahou o dokonalost dítěte. Rodiče využívající tento styl výchovy se přehnaně snaží o to, aby jejich dítě bylo dokonalé až nejdokonalejší ve všem anebo alespoň v oboru, který považují za důležitý. Snaha o úspěch jeho dítěte takovému rodiči nedovoluje realisticky hodnotit skutečné možnosti dítěte. Dítě se stává nástrojem kompenzace toho, co oni sami v životě nezvládli a v čem neuspěli. Neuvědomují si, že přílišná stimulace a přetěžování dítěte vede k různým obranným postojům z jeho strany (Matějček Z., 1992).³³

Výchova protekční – rodiče se rovněž přehnaně snaží o to, aby jejich dítě dosáhlo úspěchů, jež považují v životě za velmi významné a důležité. Nezáleží jim už však na tom, jakým způsobem dítě těchto úspěchů dosáhne. Dítěti téměř ve všem pomáhají, zařizují všechno za ně a odstraňují mu z cesty za dosažením daného cíle všechny překážky (Matějček Z., 1992).³³

Z uvedených problematických postojů rodičů k dětem je zřejmé, že u dítěte mohou pěstovat nežádoucí nebo málo žádoucí vlastnosti. Za správnou výchovu lze považovat tu, která není ani příliš autoritativní či příliš shovívavá, ale ani tu s nadměrnými požadavky bez určité svobody myslí dítěte. Naopak je důležitá zralá láska k dítěti, porozumění, přiměřené požadavky a důslednost ve výchově.

³² LANGMEIER, J. BALCAR, K., et al. *Dětská psychoterapie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000.

³³ MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodiče v psychologickém poradenství*. Praha: SPN, 1992.

Výchova vysvětlením – pro každé dítě je pozitivním přínosem v jeho výchově ta situace, je-li mu rozumně vysvětleno a zdůvodněno, proč se určité věci dělat smí a druhé ne. S přibývajícím věkem dítěte je vysvětlovací taktika při výchově důležitější. Existují dva způsoby vysvětlení. V první řadě je zapotřebí poučit dítě v tom smyslu, jaký následek má vlastní chování pro druhé lidi a poté mu vysvětlit, že u staršího dítěte je očekávána vyšší vyspělost než u mladšího. U dětí z rodin, kde se často zaměřuje na výchovu přiměřeným vysvětlením konkrétního způsobu řešení daných problémů, je spatřována lepší vnitřní orientace v sobě samém. Účinné vysvětlení musí vycházet z nastalé situace, mít formu dialogu, kdy se dítě ptá na určité věci a rodič ho bere vážně (Langmeier J., Krejčířová D. 2006).³⁴

Spontánní výchova – výchova dítěte prováděná cílevědomě, záměrně a promyšleně nutí dítě k osvojení vědomostí, dovedností a návyků, které musí být přiměřené k jeho věku. Dítě získává tyto výše uvedené vlastnosti i z dalších nepřímo řízených činností v rodině i jejím okolí. Mezi tyto činnosti je nutno zařadit zejména celkový způsob soužití v rodině, kdy rodič používá svých vyhraněných způsobů chování, a aniž si to leckdy uvědomuje, velice tím ovlivňuje vývoj dítěte a jeho osobnostní růst. V rodině proběhne v každém okamžiku celá řada vzájemných interakcí, kdy rodič působí na dítě a naopak, rodiče na sebe navzájem apod. Spontánní výchova je pro dítě nesmírně důležitá. Vždy záleží na tom, jak velká pozornost je věnována dítěti ze strany rodičů a do jaké míry jsou uspokojeny jeho základní potřeby.

Vztahy v rodině bývají různé. Ve výchově se ukazuje jako důležitý počet a pořadí sourozenců, není vhodný přílišný věkový rozdíl mezi sourozenci. Všeobecně platí, že na nejstarší dítě bývá dost často přenášena odpovědnost za celou rodinu. Naopak nejmladší dítě bývá ve většině případů rozmazlováno. Rodinné vztahy bývají dost často ovlivňovány konflikty se třetí generací (babičky, dědečkové), neboť oni se mnohdy „pletou“ do výchovy. Důležité jsou i pozitivní nebo negativní vztahy mezi rodiči. Všechny tyto uvedené okolnosti mají na výchovu dítěte velký vliv (Langmeier J., Krejčířová D. 2006).³⁴

³⁴ LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada Publishing, 2006.

2.7 Kladení požadavků, vliv odměn a trestů

Společnost po celý život ukládá na bedra jedince různé úkoly, požadavky, nároky odvíjející se od sociální role a postavení jedince. Samozřejmě, že čím vyšší má člověk společenské postavení, tím se zvyšuje náročnost a obtížnost daných požadavků. I když se to možná nezdá, uplatňovaný styl výchovy našich rodičů předesílá, jak dobře tyto úkoly budeme plnit, a zda vůbec. Jednotlivé vybrané výchovné styly předurčují míru kladených úkolů na jedince, jejich kontrolu a hodnocení. Současně také utváří postoj vychovávaného k těmto úkolům. Pokud např. při liberálním stylu výchovy rodič uloží požadavek bez zpětné vazby po jeho splnění, dítě si příště rozmyslí, zda vůbec úkol plnit, když nemá zaručenou zpětnou vazbu.

Důležitá je též přiměřenost kladených požadavků. Stejně tak, jako při chybějící kontrole plnění, i časté ukládání úkolů, které dítě nezvládá, jej demotivuje. Nedostatek požadavků vede k labilitě až neurotizaci dítěte stejně jako požadavky nadměrně vysoké.

Záleží také na způsobu, kterým se požadavky kladou a kontrolují. Mám na mysli zbarvení hlasu, na projevených emocích atd. Pokud je požadavek zdůvodněný a kontrolovaný laskavým způsobem, je více pravděpodobné, že jej dítě bez problému vykoná. Požadavek se dá vyslovit jako příkaz, ale také jako žádost, formou otázky, náznaku.

2.8 Tresty a odměny

K dosažení výchovných cílů jsou používány výchovné prostředky. Jsou to podněty z prostředí, které jsou uváděny v činnost za účelem získání u dítěte požadovaného chování a jednání. Čáp označil výchovné prostředky jako každý jev, který je možné užít k výchovnému působení (Čáp J., 2007).³⁵ Výchovné prostředky jako nástroj k dosažení žádoucího cíle výchovy mohou být různého charakteru. Ve většině případů se jedná o určitou formu odměn a trestů. Na odměňování či trestání dítěte se názory rozcházejí. Mnohdy rodiče navštěvují různé odborníky z výchovné oblasti, aby se s nimi poradili, jaký výchovný prostředek v té či oné situaci použít z hlediska dosažení úspěchu. Je pochopitelné, že účinnějším prostředkem při výchově dítěte je odměna než trest. Odměnu jako takovou lze chápat různě. Rodiče řešící výchovné problémy svého dítěte si mnohdy kladou otázku,

³⁵ ČÁP, J. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2007.

proč vlastně dítě odměňovat, když v jeho chování nespátřují žádné výjimečnosti. Vždy je však možné najít u dítěte určitý okamžik, za který je ho vhodné odměnit, neboť jakákoliv forma odměny, kterou dítě obdrží od svých rodičů, jej pozitivně ovlivňuje v jeho dalším vývoji. Konkrétně se jedná např. o pochvalu, kladné hodnocení, dárek, různé formy odměn působící radost dítěti, projev sympatie apod.

Protikladným výchovným prostředkem odměn jsou tresty. Trest můžeme chápat v různých podobách od zakázání nějaké činnosti nebo věci přes různá pohrození, varování až po tresty fyzické. V určitých případech může mít trest i pozitivní charakter. Pomůže jedinci rychle pochopit, co je dovoleno a co ne. Vždy se jedná o nezbytný prostředek změny chování. Nevhodné chování, které je prostřednictvím trestu potlačováno rychlým způsobem, může do jisté míry ovlivnit i některé důležité životní situace v životě dítěte, kdy se může jednat např. o jeho ohrožení při přecházení silnice apod. Trestat je však potřeba v rozumné míře, neboť trest může být příčinou řady negativních následků, navodit silné emoční reakce ve formě jakéhosi strachu, což není právě vhodné pro dítě při osvojování si určitých činností a dovedností, neboť právě tyto stavy úzkosti brání jejich správnému rozvíjení.

Trestá-li rodič hodně často, dítě se ho začne bát a ztrácí k němu dobrý vztah, čímž je narušen základní cíl výchovy, spočívající právě v důvěře a porozumění. Opakuje-li se takto stále stejný druh trestu, mívá se účinkem.

Dítě chápe trest různě v závislosti na své rozumové vyspělosti. Většinou jako nespravedlivost ze strany výchovného pracovníka, která ho nezřídká může provázet v průběhu celého vývoje. Tuhle skutečnost lze spatřit zejména u dětí neklidných, málo nadaných, špatně prospívajících ve škole. Používá-li rodič nebo jakýkoliv výchovný činitel tělesné tresty, měl by si uvědomit, že pokud jedná v určitém rozrušení, vzteku apod., může velice snadno dítěti způsobit újmu na zdraví, proto jsou v některých školách či rodinách v zahraničí tyto druhy trestů zakázány.

Je mnoho dalších výchovných prostředků, které mohou rodiče ve své výchově využít, jako např. „kladení požadavků a jejich plnění“, „povzbuzení“, „přesvědčování, slovní a mimoslovní působení“ apod.

V některých případech je nutno využívat odměn a trestů i ostatních výchovných prostředků obzvláště uvažene a s velkou opatrností. *„Každá vada, odchylka nebo zvláštnost, ať už tělesná, temperamentová, povahová či jakákoli jiná, která vzdaluje dítě od běžného*

průměru, vytváří pro ně poněkud náročnější životní situaci a pro rodiče náročnější a odpovědnější situaci výchovnou“ (Matějček Z., 1994, s. 16).³⁶

Výchova takových dětí vyžaduje více pedagogického citu a rozumu. Je zřejmé, že pokud dítě trpí svou neschopností a projevují se u něj časté pocity méněcennosti, může být trestání velmi nebezpečné (Matějček Z., 1994).³⁶

Jsou to také děti s poruchami řeči, děti se sníženým nadáním a intelektem, děti s následky poranění mozku a děti s dalšími problémy a poruchami, které by měly být mnohdy trestu ušetřeny a jejich rodiče či jiní vychovatelé by měli dávat přednost jiným výchovným prostředkům.

³⁶ MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 1994.

3. SOCIÁLNĚ PATOLOGICKÉ JEVY

Sociálních patologických jevů čili jevů společensky nežádoucích je velká řada. O co je situace horší, tyto jevy se vyskytují už v chování mladistvých a dětí, které prochází náročnými životními a rodinnými situacemi nebo mají sklon k depresivnímu chování. Ač nelegálně, přispívá ke zhoršení situace snadná dostupnost cigaret a alkoholu pro mladistvé a také fakt, že ne všichni dodržují zákaz vstupu mladistvých do heren. Z velké části můžou za toto jednání rodiče, mnohdy, jak se říká, mladická nerozvážnost a z velké části i současná společnost. Zdá se, že jsme ještě stále nepochopili, že je lepší prevence než intervence. Jen co se týká finanční stránky, což je evidentně silný argument dnešní doby, vyjdou mnohem levněji náklady investované do primární prevence patologických jevů než do samotné léčby případných závislostí a důsledků. Dalším rizikem je, že mnohdy takto hazardující jedinec není nebezpečným jen sám sobě, ale svému okolí, ve větší míře celé společnosti.

3.1 Poruchy chování

Poruchy chování u dospívajících – každý jedinec se v průběhu vývoje učí rozlišovat, které chování je žádoucí a naopak nežádoucí. Jedná se o socializaci, při níž je důležité, aby dítě normy nejen znalo, ale aby také v souladu s nimi jednalo. Základy socializace dávají dítěti rodiče, kteří ho kontrolují a výchovně na něj působí. Postupným vývojem se dítě identifikuje a začíná jednat žádoucím způsobem, aniž by ho někdo kontroloval. Tato schopnost respektovat normy chování, na úrovni daného věku, souvisí s rozvojem různých psychických vlastností. Dítě by již mělo např. dosáhnout určité rozumové vyspělosti, jistého stupně autoregulace apod. (Vágnerová M., 1997).³⁷

Pokud se jedná pouze o přechodné porušování norem nebo se toto porušování vyskytuje v určité vývojové fázi, pro niž jsou jisté přestupky přirozeným fenoménem, pak většinou nejde o poruchy chování, ale spíše o problémy v chování, které mohou signalizovat dosažení určité vývojové fáze. Ty však mohou, při nesprávném přístupu a zvláště pak u rizikových jedinců, v budoucnu vyústit ve skutečnou poruchu chování.

³⁷ VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémového dítěte školního věku*. Praha: Karolinum, 1997.

Problémové chování – odlišuje problémové děti od ostatních svou mimořádností. Jsou mimořádně emocionální, vytrvalé, citlivé, vnímavé a neochotné ke změně ve srovnávání s druhými dětmi. Jmenované vlastnosti mají samozřejmě všechny děti, ale u dětí s problémovým chováním se vyskytují v daleko větší míře. Někdy se můžeme setkat s problémovým chováním v souvislosti s odchylkami ve smyslovém vnímání (Sheedyová – Kurcinková, M., 1998).³⁸

Rizikové chování – je nejčastěji spojováno s adolescencí, neboť právě v této vývojové fázi se nejvíce projevuje. V současných studiích této problematiky je stále častěji zdůrazňováno vývojové hledisko, podle něhož je rizikové chování považováno za dynamický proces v čase se vyvíjející a nikoliv za výsledný stav negativních vlivů z minulosti. Některými autory je pak rizikové chování v období dospívání považováno za součást normálního vývoje. Mnoho autorů se na tom shoduje na základě faktu, že převážná část dospívajících se ve věku mezi 10 – 17 lety zapojí alespoň do jedné z hlavních forem rizikového chování. Proto se také delikventní chování v adolescenci významově liší od delikvence juvenilní. K tomuto pojetí delikvence vedlo zjištění, že pouze u malé části populace jsou asociální postoje přítomny celoživotně. Podle výzkumů je mnohdy asociální chování limitováno obdobím adolescence (Blatný, M., Polišenská, V. A., et al., 2005).³⁹

Delikventní chování – nebo také antisociální či asociální chování je takové chování, které je nepřátelské, se záporným postojem ke druhým a které škodí společnosti, neboť se vymyká běžným společenským normám. Jedná se o skutky směřující k úmyslnému poškození společnosti. Těmito skutky jsou především kriminální činy různé podoby (Hartl, P., Hartlová, H., 2000).⁴⁰

Delikvencí se rozumí „*všechny typy jednání, jež porušují sociální normy chráněné právními předpisy včetně přestupků*“ (Matoušek, Kroftová, 1998, s. 309)⁴¹. Příčinami delikvence mladistvých mohou být různé faktory psychosociální, ale také poruchy osobnosti či nízká intelektová úroveň. Poruchy chování jsou definovány jako nerespektování sociálních norem, naproti tomu delikventní chování je vymezeno jako porušení právních norem dané společností.

³⁸ SHEEDYOVÁ – KURCINKOVÁ, M. *Problémové dítě v rodině a ve škole*. Praha: Portál, 1998.

³⁹ BLATNÝ, M., POLIŠENSKÁ, V. A., et al. *Problematika rizikového chování vývoje dětí a dospívajících*. Československá psychologie, 2005.

⁴⁰ HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000.

⁴¹ MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 1998.

3.2 Základní charakteristiky poruch chování

Poruchy chování můžeme charakterizovat jako odchylku v oblasti socializace, poněvadž jedinec není schopen respektovat normy chování na úrovni odpovídající jeho věku (Vágnerová M., 1999).⁴²

Typickým rysem těchto poruch je chování, jež v různé míře, opakovaně a dlouhodobě narušuje sociální normy. Jde o odchylky v osobnostním vývoji a nikoliv o následky duševních poruch nebo onemocnění. Tyto odchylky jsou dány interakcí základních etiologických faktorů, kterými jsou genetické dispozice, sociální prostředí a oslabení nebo porucha CNS (Vágnerová M., 1997).⁴³

O skutečných poruchách chování se většinou mluví až ve středním školním věku. Přesto se u některých dětí problémové chování může objevit v ranějším věku. Jedná se především o děti disponované, dále pak děti pocházející z nepříznivých podmínek apod. Některé odchylky v chování mohou mít pouze přechodný charakter a nemívají tak hlubší význam pro další vývoj dítěte. V tomhle smyslu můžeme zmínit vzdor, negativismus, agresivní projevy apod. Jak již bylo zmíněno v předchozí podkapitole, mohou být tyto fenomény přirozeným projevem jisté vývojové etapy.

Vymezení poruchového chování vychází ze tří základních hledisek. Prvním základním znakem poruchového chování je *neschopnost či neochota jedince respektovat běžné normy chování* na úrovni odpovídající jeho věku, popřípadě na úrovni jeho rozumových schopností. Jedná se tedy o chování nerespektující sociální normy platné v dané společnosti. Z tohoto hlediska je velmi složité potvrdit přítomnost poruchy chování, přestože jsou zřejmé některé významné rysy těchto poruch. Důvodem tohoto je vztah mezi normami majoritní společnosti a různých minoritních skupin, např. Romské menšiny (Vágnerová M., 2001).⁴⁴

Pokud však jedinec není schopen pochopit význam hodnot a norem, pak se o poruchu chování nejedná. Tuto podmínku nesplňují např. mentálně retardovaní nebo lidé, kteří pocházejí z jiných sociokulturních podmínek, kde byly platné jiné normy (Vágnerová M., 1999).⁴² O poruchové chování se také nejedná v případě, kdy jedinec normy zná, chápe je, a přesto je neakceptuje nebo se jimi nedokáže řídit.

⁴² VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999.

⁴³ VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémového dítěte školního věku*. Praha: Karolinum, 1997.

⁴⁴ VÁGNEROVÁ, M. *Kognitivní a sociální psychologie žáka základní školy*. Praha: Karolinum, 2001.

Druhým znakem je nápadnost v sociálních vztazích, kdy jedinec *není schopen udržovat přijatelné sociální vztahy*. Vztahy takového jedince se projevují nedostatkem empatie, citovou chladností a egoismem, jedinec se nadměrně koncentruje na sebe a na uspokojování vlastních potřeb. Jedinec s poruchou chování nemá pocity viny za následky vlastního jednání. Dále se u nich často objevuje nedůvěra k jiným lidem, pocity ohrožení až paranoidní tendence, snížená tolerance k zátěži, neschopnost odložit vlastní uspokojení. Tito jedinci neakceptují nutnost přizpůsobit se standardnímu společenskému očekávání, tedy jakési normě pro udržení dobrých vztahů. Častým důvodem bývá fakt, že oni sami takové chování ve své rodině nezažili. Rodiče k nim neměli dostatečně citový vřelý vztah, který by jim byl potřebnou pozitivní zkušeností a rozvinul u nich empatické schopnosti apod. V důsledku takového chování a povrchních vztahů, které k ostatním mají, jsou tito jedinci druhými odmítáni a mají více konfliktů (Vágnerová M., 2001).⁴⁵

Třetím základním znakem poruch chování je *agresivita*. Ta je typickým způsobem reagování jedince a je spojena s porušováním práv ostatních. Agresivní jednání přináší jedinci uspokojení a současně jedinec cítí lhostejnost k pocitům oběti. Jeho emocionální prožitek takového chování je tedy neutrální (Vágnerová M., 1997).⁴⁶ Podle toho, zda je agresivní jednání přítomno, nebo není, můžeme poruchy chování rozdělit do dvou základních skupin na agresivní a neagresivní. O rozdělení a agresivitě je více pojednáno v samostatné kapitole.

3.3 Psychologická charakteristika poruch chování

Základním diagnostickým vodítkem poruchového chování je odlišnost v chování, pro které jsou typické určité emoční reakce a převažující ladění. Jiný je také způsob uvažování a motivace poruchového chování.

Emoční prožívání – jedná se o nepřiměřené chování, často vyplývá z odlišného citového prožívání anebo z vrozeného či získaného sklonu k negativnímu emočnímu ladění. Jedinci s poruchou chování jsou nespokojení, mrzutí a mnohdy taky zvýšeně úzkostní. S tím souvisí emoční napětí, pocity nepohody a celková dráždivost. Negativní citové prožitky a naopak nedostatek těch pozitivních, citová chladnost bývá důsledkem negativní zkušenosti. Takto prožívají např. děti citově deprivované nebo týrané svými rodiči (Vágnerová M.,

⁴⁵ VÁGNEROVÁ, M. *Kognitivní a sociální psychologie žáka základní školy*. Praha: Karolinum, 2001.

⁴⁶ VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémového dítěte školního věku*. Praha: Karolinum, 1997.

2004).⁴⁷ Nelze s určitostí říct, že každá podobná odchylka v citovém prožívání je jednoznačně spojena s poruchou chování. Faktem však je, že jakákoliv emoční disharmonie vede k nestandardnímu reagování a tedy i k poruchovému chování.

Jelikož u dětí s poruchami chování převažují negativní emoce, mívají sníženou toleranci k zátěži, nejsou schopni odložit vlastní uspokojení, či se ho dokonce vzdát. V jejich chování se projevuje impulzivita a jejich sebeovládání je rovněž snížené. Zmiňovaná impulzivita představuje neschopnost částečné regulace chování, které by odpovídalo požadavkům dané situace. Tyto děti nedovedou odhadnout následky svého jednání (Vágnerová M., 2004).⁴⁷

Narušené chování – často vyplývá z odlišného způsobu uvažování či hodnocení situace a interpretace reakcí jiných lidí. Tyto děti mají sníženou schopnost vhodně zpracovat informace, následně na jejich základě plánovat a regulovat chování. Může jít také o narušení kognitivní orientace ve světě (Vágnerová M., 2004).⁴⁷

Příčinou narušení uvažování může být jednak nepříznivá biologická dispozice, anebo nepřiměřená zkušenost, která jedince opakovaně utvrzuje v jeho úsudku. A tak třeba tyto děti prosazují své potřeby násilím, protože jsou naučeny, že jinak ničeho nedosáhnou a nic nezískají (Vágnerová M., 2004).⁴⁷ V tomto směru se opět mohou na dítěti podepsat nedostatečně pozitivní a adekvátní zkušenosti ze strany jeho rodičů.

S narušeným hodnocením okolního světa souvisí také narušené sebehodnocení. To osciluje mezi pocity nadřazenosti a nízkým sebehodnocením, které je spojeno s pocity méněcennosti. Toto neadekvátní sebehodnocení můžeme chápat jako projev potřeby kompenzovat své problémy. Pak mohou být projevy silné sebedůvěry a sebejistoty jistou obrannou reakcí. Ani hodnocení svého vlastního poruchového chování není dostatečně kritické. Dítě neakceptuje obecně platné normy, a tak nemůže být ani hodnocení jeho chování zcela běžné. Korektivní pocity viny, které se u ostatních jedinců v období dospívání vyvíjí, mnohdy zcela chybí (Vágnerová M., 2004).⁴⁷

Motivace poruchového chování – lidské jednání a reakce jsou vždy motivovány a mají tedy vždy nějaký důvod. Ani u asociálního chování tomu není jinak. Poruchové chování je motivováno např. *potřebou stimulace*, která je uspokojována chováním, které se vymyká standardu. To se objevuje hlavně u těch jedinců, kteří neznají jiné a pro společnost přijatelnější způsoby, jak se bavit. Důvodem nepřijatelného chování může být také nuda. *Potřeba citové jistoty a bezpečí* je u jedinců s poruchou chování uspokojována náhradním

⁴⁷ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. vyd., rozš. a přeprac. Praha: Portál, 2004.

způsobem. Kompenzací citového zakotvení v rodině je vazba na nevhodnou autoritu, příslušnost k asociální partě (Vágnerová M., 2004).⁴⁸

Také *potřeba seberealizace* je uspokojována nestandardně. Jedinec s poruchovým chováním obtížně dosahuje ocenění či uznání jinde a vhodnějším způsobem než způsobem nežádoucím, např. ve zmiňovaných partách. Skupinou vysoce hodnocené jednání, které vede k získání potřebné prestiže, může být majoritní společností považováno jako asociální, resp. delikventní.

Motivem může být i *potřeba úniku z tíživé či ohrožující situace* jako možná alternativa „volání o pomoc“. Její mechanismus není uvědomělý, přestože se dítě chová tak, jako by vědělo, že mu toto jednání nějak pomůže (Vágnerová M., 2004).⁴⁸

U *potřeby získat žádoucí materiální prostředky* je motivem jednání vlastnit něco, co by potvrdilo jeho prestiž, nebo mu umožňovalo žít požadovaným způsobem. Časté jsou v tomto případě majetkové trestné činnosti, trávení času v hernách, diskotékách, užívání drog a pití alkoholu (Vágnerová M., 2004).⁴⁸

Jednotlivé motivy se mohou navzájem překrývat, neboť jako u normálního chování, také poruchové chování může mít hned několik důvodů.

Odlíšnost socializace – děti s problémovým chováním jsou charakteristické pro své narušené vztahy k jiným lidem. Děti nechápou nebo neakceptují nutnost přizpůsobit své chování za účelem udržení dobrých vztahů s lidmi standardnímu sociálnímu očekávání, určité normě (Vágnerová M., 2004).⁴⁸ Takovéto děti mají špatné vztahy s rodiči i deformované vztahy s vrstevníky, typická je pro ně nedostatečná empatie, převládající egocentrismus, jež je spojen s koncentrací na sebe nebo na dosažení svého aktuálního uspokojení. Pocit viny mnohdy chybí a tak vinu nepřičítají svým nedostatkům, ale druhým lidem. Přesto mají potřebu citové jistoty a potřebu získat jisté sociální zázemí, což je vede k nutnosti stát se členy party, která jim poskytne pocit podpory a sounáležitosti (Vágnerová M., 2004).⁴⁸

Zvláště nápadné je to právě v období dospívání, kdy se přirozeně i dítě bez poruchového chování osamostatňuje a odpoutává od rodičů, a kdy naopak vrstevníci mají pro dospívajícího jedince stále větší význam. A právě v tomto rizikovém období života dítěte se nejvíce projeví dosavadní výchovné postoje rodičů a jejich celkový vztah k dítěti. Jak již bylo zmíněno dříve, adekvátní výchova a působení rodičů je důležitá již od raného věku dítěte. V rizikovém období dospívání je pak mnohdy vliv party na jedince pocházejícího z rodiny

⁴⁸ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. vyd., rozš. a přeprac. Praha: Portál, 2004.

s vřelým a citovým zázemím, v níž rodiče na dítě působili adekvátně zvolenými výchovnými postoji a ve které dítě získalo dostatek pozitivních zkušeností, daleko nižší než u dítěte z rodiny rozvrácené nebo jinak nevyhovující pro zdravý vývoj dítěte.

Riziko nežádoucího chování, změna postojů a jednání jedince je tím větší, čím větší je identifikace s partou a délka členství. Parta má většinou svá vlastní pravidla, která mohou podporovat další rozvoj problematického chování (Vágnerová M., 2004).⁴⁹

3.4 Etiologie poruch chování

Poruchové chování závisí na kognitivním přístupu, emočním vyladění, ale i na snadnosti nabuzení negativních emocí. Ke vzniku poruchového chování mohou tedy přispět různé faktory. Účinky těchto faktorů se vzájemně podmiňují a sčítají (Vágnerová M., 2004).⁴⁹

Mezi nejvýznamnější faktory zvyšující riziko vzniku poruch chování patří genetické dispozice, biologické dispozice, úroveň inteligence, vliv sociálního prostředí, jež je s ohledem na téma této bakalářské práce nejpodstatnější a to v souvislosti s důsledky nevhodné výchovy.

Genetické dispozice – disharmonický vývoj a nestandardní způsob reagování se v dětství může projevat především na úrovni temperamentu. Rizikovým faktorem je dráždivost, impulzivita, snížený sklon k úzkostnému prožívání a menší citlivost ke zpětné vazbě. V takovýchto případech se různé potíže projevují již v raném dětství a výchovně jsou jen velmi málo ovlivnitelné. Typický je pro takové jedince odmítavý postoj k běžným sociálním normám a zaměření se na uspokojování vlastních potřeb. V dospělosti se u těchto jedinců mnohdy projeví porucha osobnosti. Většinou bývá u těchto případů podobně disponován alespoň jeden z rodičů. Obtížné je pak odlišit genetickou zátěž od zátěže psychosociální. Disponovaný rodič se většinou sám chová problematicky a své dítě vychovává nevhodným způsobem (Vágnerová M., 2004).⁴⁹

Biologické dispozice – z biologických faktorů, jež ovlivňují vznik poruchového chování, jde o narušení struktury nebo funkcí centrálně nervového systému. Toto narušení může mít různou strukturu. Např. se může jednat o důsledek porodního postižení, úrazu

⁴⁹ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. vyd., rozš. a přeprac. Praha: Portál, 2004.

hlavy, zánětlivého onemocnění mozku apod. Organické poškození mozku se projevuje např. emoční labilitou, impulzivitou a nižší schopností sebeovládání. Typická je pro jedince s takovým postižením agresivita. U těchto jedinců se jedná spíše o narušené sebeovládání než o neschopnost rozeznat vhodnost či nevhodnost svého jednání (Vágnerová M., 2004).⁵⁰

Vliv sociálního prostředí – je velice významný, a to především vliv rodiny. Obecně lze říct, že: „*Jestliže rodinný model chování působí nedostatečně nebo nevhodně, zvyšuje se riziko rozvoje nežádoucích osobních charakteristik, které k poruchám chování vedou*“ (Vágnerová M., 1997, s. 64).⁵¹

Protože je rodina nejdůležitějším sociálním prostředím, jež dítěti poskytuje základní sociální zkušenost, je zřejmé, že si dítě může pomoci nápodoby nebo identifikace s rodiči osvojit poruchové chování. Znevýhodnit je může také zkušenost rané citové deprivace, která mění dětskou osobnost apod. (Vágnerová M., 2004).⁵⁰

Rizikem působení rodinného prostředí na dítě může být anomální osobnost rodičů, kdy rodiče nejsou schopni uspokojivě plnit svou rodičovskou roli. Jedná se např. o asociální jedince trpící poruchou osobnosti, jedince závislé na alkoholu či s jinými návyky vedoucí ke změně osobnosti anebo také o jedince emočně chladné bez zájmu o potomstvo. Děti takových rodičů bývají často nejen citově deprivované, zanedbávané, ale někdy i týrané (Vágnerová M., 2004).⁵⁰

Zvýšené riziko pro rozvoj poruchového chování může představovat také *neúplnost rodiny*. Role osamělého rodiče je vzhledem k výchově dítěte náročnější, a tak se mnohdy projevuje neschopnost rodiny poskytovat dítěti dostatek podpory a vzorce chování, které jsou pro zdravý vývoj dítěte důležité. Rodina však může být úplná a rodiče nejsou anomálními jedinci, a přesto neplní všechny své funkce a neposkytuje dítěti všechny potřebné podněty. Takováto rodina funguje pouze formálně, dítěti nedokáže dát pocit jistoty a vymezit mu žádoucí hodnoty a normy chování (Vágnerová M., 2004).⁵⁰

Negativně mohou na pubescenta působit také jiné sociální skupiny než je rodina. Nejčastěji se jedná o skupinu vrstevníků, především o asociální partu se specifickými normami a hodnotami. Jak jsem se již dříve zmínila, vliv takovéto skupiny nebude mít na jedince zásadní vliv, pokud pochází z dobře fungující rodiny.

K rozvoji nežádoucího chování může vedle životního stylu přispívat také *určité životní prostředí*. Tím nevhodným se myslí např. velké množství lidí na sídlištích, kde není

⁵⁰ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. vyd., rozš. a přeprac. Praha: Portál, 2004.

⁵¹ VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémového dítěte školního věku*. Praha: Karolinum, 1997.

složitě pro dospívající si udržet svou anonymitu. Proto je na těchto místech u dospívajících častější výskyt asociálního chování, než je tomu třeba na malém městě (Vágnerová M., 2004).⁵²

3.5 Vývoj poruchového chování

Při diagnostice poruch chování nebo hodnocení některých projevů poruchového chování je třeba se ohlížet na vývojové hledisko. Pro každé vývojové období je typické nějaké problémové chování, jež signalizuje dosažení určité úrovně vývoje. V pozdějším věku by však tyto projevy chování znamenaly něco jiného, neboť by vycházely z jiných předpokladů. Může se vlastně jednat o přechodné výkyvy v chování, pro které je typická značná proměnlivost, vývojová podmíněnost a z toho vyplývající příznivá prognóza. O skutečných poruchách chování mluvíme až ve středním školním věku. U některých dětí se však nežádoucí chování může objevit i dříve. Jedná se o děti disponované, nebo děti, na něž působí jisté nepříznivé okolnosti.

Předškolní věk – už v předškolním věku se objevují projevy chování, které se mnohdy jeví jako obtížné a problematické. Takto se projevující děti mohou být hůře ovladatelné, vzteklé či negativistické. Většinou se však jedná o vývojově podmíněné projevy nebo o opoždění při nástupu očekávaných mezníků (Vágnerová M., 2004).⁵²

Od 2 do 8 – 9 let se může u některých dětí vyskytnout porucha pozičního vzdoru. Jde o takové projevy chování, jež signalizují narušený vztah k autoritě a neschopnost dodržovat běžné normy, které tato autorita prezentovala, a to způsobem adekvátním jeho věku. Tyto děti bývají neposlušné, vzdorovité a obtížně ovladatelné. Ve vztahu k jiným lidem jsou necitlivé, hostilní a agresivní, vůči autoritám pak zauímají negativistický a odmítavý postoj. Dále je pro ně charakteristická emoční dráždivost, labilita, snížená frustrační tolerance nebo třeba tendence ke zlostným reakcím. Často se tato porucha rozvíjí na bázi syndromu hyperaktivity – ADHD.

Raný školní věk – v tomto věku se objevují různé nápadnosti v chování, které jsou mnohdy opět jen vývojově podmíněným výkyvem. Příčinou poruchového chování může být nezralost či nevhodné výchovné působení. Nezralé děti často nedovedou přijmout omezení,

⁵² VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. vyd., rozš. a přeprac. Praha: Portál, 2004.

kteřá jsou mu dána rolí žáka. Tyto děti se projevují neustálým vyrušováním, hraním, mluvením apod. Nedokážou ovládat své aktuální impulsy a některé z nich si ani neuvědomují, že se takovým způsobem ve škole chovat nesmí. Problémovým chováním se může projevovat také dítě pocházející z rodiny, v níž se nenaučilo přijatelnému způsobu chování, nebo z rodiny, která uznává jiné hodnoty a normy chování. V tomto případě si dítě sice osvojilo jistá pravidla a určitý vzorec chování, ovšem normy jeho rodiny a školy jsou odlišné, a tak se chová způsobem, jenž je z hlediska školy nežádoucí (Vágnerová M., 2001).⁵³

Děti tohoto věku jsou také nepřesné v hodnocení reality, což vyplývá z postupné změny dětského uvažování ke konkrétním logickým operacím. Tyto projevy mohou působit jako lhavost (Vágnerová M., 2004).⁵⁴ Lhaní je častým přestupkem školáků. Aby se jednalo o skutečné lhaní, musí mít předcházející úmysl a dítě si musí být vědomo nepravdivosti. Ovšem děti tohoto věku jsou natolik emočně i rozumově nezralé, že si plně neuvědomují nepravdivost svých tvrzení (Vágnerová M., 2001).⁵³

Báživá lhavost se vyznačuje vymyšlením nepravdivých příběhů, ve kterých má dítě jistou atraktivní úlohu. Tyto příběhy jsou kompenzací reálných potíží, které dítě nedovede zvládnout jinak. Vyprávění tohoto příběhu dítě silně prožívá a často samo věří jeho pravdivosti. Klame tak vlastně i samo sebe (Vágnerová M., 2001).⁵³

Střední školní věk – většinou až v tomto věku můžeme diagnostikovat poruchy chování. V tomto období vzrůstá význam vrstevnické skupiny. Ta představuje pro jedince značnou autoritu a potřebuje si v ní získat uspokojivou pozici. Tyto skupiny si stanoví své vlastní normy, jež jsou platné pro všechny bez rozdílu. Skupina dětí tohoto věku již nedokáže jednat jako celek, a tak se odlišné či méně kompetentní dítě stává terčem útočného chování. To je hlavním důvodem, proč se v tomto období zvyšuje počet šikany nebo jiných skupinových prohřešků proti sociálním normám (Vágnerová M., 2004).⁵⁴

Mezi problémové chování tohoto věku patří tendence *lhat a podvádět*. V této fázi už jde o skutečné lhaní, kdy děti ví, že nemluví pravdu. Toto chování je v souladu se skupinovými normami třídy. Důraz je kladen také na neformální skupinové normy. Jedinci tohoto věku odmítají žalovat (Vágnerová M., 2001).⁵³

Prestiž ve třídě si žák může získat také problémovým chováním. Jedinec s takovým chováním je schopen ukázat, že se postaví nejen proti ostatním, ale i proti autoritě učitele.

⁵³ VÁGNEROVÁ, M. *Kognitivní a sociální psychologie žáka základní školy*. Praha: Karolinum, 2001.

⁵⁴ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. vyd., rozš. a přeprac. Praha: Portál, 2004.

Ostatní ho považují za odvážného, silného a schopného se vždy prosadit (Vágnerová M., 2001).⁵⁵

Objevuje se také záškoláctví a velmi závažný projev problémového chování je v tomto věku šikana.

Období dospívání – důležitou změnou v tomto období je změna myšlení, kdy se rozvíjí tzv. formální logické operace. Dospívající už neakceptuje vše, co mu autorita předkládá, a uvažuje o možnostech, které pro něj doposud neexistovaly. Zvyšuje se tak kritičnost k dosud respektovaným normám, která se odráží v pubertálním negativismu. Ten vyjadřuje potřebu dítěte uplatnit svůj vlastní názor (Vágnerová M., 2004).⁵⁶

Zvyšuje se rovněž riziko různého experimentování, jež překračuje běžné sociální normy. Dospívající si potřebuje dokazovat vlastní nezávislost. To se projevuje nejen zavržením standardních norem, ale často i symbolickým či dokonce fyzickým útokem proti obecně respektovaným normám (Vágnerová M., 2004).⁵⁶

V tomto období se často rozvíjí vedle antisociálního chování také rizikové chování, mezi jehož projevy podle mnoha výzkumů patří především užívání návykových látek, raná sexuální aktivita a nezdravé stravovací návyky (Blatný M., Hrdlička M., et al., 2006).⁵⁷

Dochází k emancipaci ze závislosti na rodině. Zvláště pokud je daná rodina dysfunkční a pro dospívajícího nepředstavuje osobně významné zázemí, dochází k úplnému odpoutání. Tyto děti nevidí důvod rodiče dále respektovat, a jelikož už jsou také fyzicky zdatní, nemusí si nechat líbit ani tělesné tresty (Vágnerová M., 2001).⁵⁵

Vytváření a rozvoj vlastní identity je hlavním cílem dospívání. Dosažení tohoto cíle může být mnohdy pro jedince velmi obtížné. Jedinec potřebuje získat sebeúctu a potvrdit si své schopnosti. Toho není mnohdy možno dosáhnout sociálně přijatelným způsobem, a tak se dospívající uchyluje k nežádoucí činnosti v nevhodné společnosti (Vágnerová M., 2004).⁵⁶

Získává tak sociální identitu, která je dána jeho příslušností ke skupině. Normy a hodnoty party jsou pro dospívajícího důležitější než všeobecně uznávané sociální normy. Tak vzniká další kategorie poruchového chování, jako např. krádeže, kdy nejde jen o porušení nějakého zákazu, ale o komplexní proměnu norem chování směrem k nežádoucí variantě. V adolescenci se jedinec stále více osamostatňuje a získává práva dospělých. Jedinec v tomto věku má pocit, že může všeho dosáhnout, a to ihned. Ke svým zájmům

⁵⁵ VÁGNEROVÁ, M. *Kognitivní a sociální psychologie žáka základní školy*. Praha: Karolinum, 2001.

⁵⁶ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. vyd., rozš. a přeprac. Praha: Portál, 2004.

⁵⁷ BLATNÝ, M., HRDLIČKA, M., et al. *Vrstevnická konformita jako faktor rizikového chování mladistvých*. Československá psychologie, 2006.

potřebují hodně peněz, a proto jsou mnohdy ochotni překročit nejen normy sociální, ale i právní (Vágnerová M., 2004).⁵⁸ Při porušení právních norem už mluvíme o delikventním chování.

3.6 Klasifikace poruch chování

Poruchy chování můžeme dělit podle různých kritérií, jako jsou např. jejich závažnost, míra kontinuity nebo charakteru poruchového chování. Dále je můžeme diferencovat podle toho, zda se projevuje všude, nebo je vázáno na určité prostředí. Poruchy chování lze vymezit z hlediska poruchy chování ve vztahu k rodině a poruchy chování vázané na skupinové aktivity v partě (Vágnerová M., 2004).⁵⁸

Nejčastějším rozdělením poruch chování je na dvě základní kategorie, a to na neagresivní poruchy chování a agresivní poruchy chování.

Neagresivní poruchové chování je považováno za porušování sociálních norem, kdy projevy chování nejsou spojeny s agresivitou. Mezi takové nežádoucí jednání patří např. lži, záškoláctví, úteký a toulání, krádeže apod.

Agresivní poruchové chování porušuje a omezuje práva ostatních. Proto jsou také považovány za závažnější.

Mezi oběma uvedenými typy není přesná hranice a mohou se různým způsobem kombinovat.

3.7 Projevy poruchového chování

Lhavost – dítě používá lež, když jistou nepříjemnou situaci nedovede vyřešit jinak. *Pravá lež* je charakteristická úmyslem a vědomím nepravdivosti. Dítě dobře ví, že nemluví pravdu a jedná tak s úmyslem. Obvykle jde o obranný mechanismus, který má nějaký účel. Dítě se potřebuje např. vyhnout potížím nebo získat nějakou ne zcela zaslouženou výhodu. Vyskytuje se převážně až ve školním věku, kdy je dítě schopno odlišit pravdu od nepravdy.

⁵⁸ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. vyd., rozš. a přeprac. Praha: Portál, 2004.

Při hodnocení dětských lží je významná frekvence lží, výběr osob, kterým dítě lže a specifčnost situací, ve kterých obvykle lže. Důležitý je také účel, jež dítě vedl ke lhaní.

Zvláštní skupinu představují lži, které jsou zaměřené na poškození jiné osoby nebo dosažení osobního prospěchu bez ohledu na druhé. Lži takového charakteru již nelze považovat za obrannou reakci v nouzi. Tyto lži jsou často spojeny s dalšími nežádoucími projevy, jako je egoismus, necitlivost a další. Někdy se může objevit i agresivita. U dětí takto se projevujících je odchylka vývoje velmi závažná a také prognóza je horší.

Záškoláctví – záškoláctví má shodný znak s touláním a útekou, kterým je tendence odněkud utíkat. Je spojeno s negativním postojem ke škole. Může být také reakcí na školní neprospěch dítěte. Záškoláctví můžeme v některých případech charakterizovat jako komplex obranného chování únikového charakteru a jeho cílem je vyhnout se neúnosné zátěži, která je ovšem pouze subjektivně vnímána. Počátkem záškoláctví bývá impulsivní jednání, jehož následky dítě nutí dělat další přestupky proti obecně platným normám, jako např. lhát, podvádět, utíkat apod. (Vágnerová M., 2004).⁵⁹

Dítě může mít k tomuto problémovému chování různé důvody. Při hodnocení záškoláctví je třeba zjistit jeho příčinu. Důležitým faktorem je četnost tohoto jednání, míra plánovitosti a způsob provedení (Vágnerová M., 2004).⁵⁹ Obecně můžeme říci, že čím je záškoláctví častější a plánovitější a čím dříve se projeví, tím méně je prognóza nápravy příznivá.

Příčinou záškoláctví může být odlišný socializační vývoj, kdy dítě neakceptuje povinnost chodit do školy, což je v naší společnosti normou. Může jít také o důsledek přijetí zcela odlišných norem a hodnot.

Může nastat také situace, kdy dítě zcela výjimečně poruší tuto normu, kterou běžně uznává a dodržuje. V tomto případě může mít dítě subjektivně závažný důvod, aby jednal formou záškoláctví. Dítě si je vědomo toho, že jednalo špatně a ví, že bude potrestáno.

Útěk a toulání – stejně jako u záškoláctví se jedná o určitou variantu únikového jednání. Dítě utíká z prostředí, jež se mu jeví jako ohrožující či jinak nepřijatelné. Nezná jiný, vhodnější a adaptačně zralejší způsob, jak svůj problém vyřešit. Pokud dítě utíká od rodiny, je to důležitým signálem, že jeho rodina nefunguje tak, jak by měla, a nezajišťuje dítěti pocit bezpečí. Jelikož představuje nefunkční rodina nemalé riziko pro rozvoj dalších

⁵⁹ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. vyd., rozš. a přeprac. Praha: Portál, 2004.

variant poruchového chování i pro rozvoj osobnosti dítěte, je velmi důležité, aby byla nepříznivá situace ihned řešena (Vágnerová M., 1999).⁶⁰

Vyskytuje se několik forem útěků, odlišující se projevem a motivací tohoto poruchového projevu:

- *reaktivní, impulzivní útky* – jsou zkratkovitou reakcí na nevládnutou situaci doma nebo ve škole. Útěk je v tomto smyslu signálem zoufalství nebo varováním. Dítě se zpravidla chce vrátit domů. Takovýto útěk může být ojedinělý a po vyřešení problému se již nemusí znovu objevit,
- *chronické útky* – jsou plánované a připravované. Jsou většinou signálem dlouhodobých problémů. Dítě se obvykle nechce vrátit a někdy mívají přesný cíl, k němuž dítě utíká. Tato forma útěku se vyskytuje nejčastěji u dětí z narušených a dysfunkčních rodin, v nichž dítě nemá žádné zázemí, není citově akceptováno. Někdy může být dokonce týráno a využíváno,
- *toulání* – je typické svým dlouhotrvajícím opuštěním domova, jež mnohdy navazuje na útky. Je signálem nedostatečné citové vazby k lidem a k zázemí, které je příliš nefunkční a dítěti na něm vůbec nezáleží. Bývá často spojeno s dalšími negativními projevy, jako jsou krádeže, prostituce či užívání drog nebo alkoholu (Vágnerová M., 1999).⁶⁰

Krádeže – jsou charakteristické svou záměrností. Předpokladem záměrného jednání je určitý stupeň rozumové vyspělosti, kdy je jedinec schopen pochopit pojem vlastnictví a odlišit vztah k vlastnímu a cizímu. Děti na počátku školní docházky někdy impulzivně kradou věci, které jsou pro ně atraktivní, aniž lze takové chování hodnotit jako krádež, právě proto že tato reakce není záměrná. Dětské krádeže mohou být různé a jejich závažnost vyplývá z možných kritérií, kterými jsou místo krádeže, způsob krádeže, její cíle a frekvence.

Velmi podstatný je pro posouzení krádeže způsob provedení. Daleko menší význam mají neplánované, *příležitostné krádeže*, kdy se jedná o výsledek impulzivní reakce, nevládnutelné potřeby vlastnit nějakou věc. Závažnějším signálem poruchového chování jsou *krádeže předem promyšlené*. Ty se obvykle vyskytují až ve starším školním věku. Jejich prognóza je tím nepříznivější, čím dříve se objeví. Nejzávažnější jsou opakované krádeže v partě, kdy je jedinec podporován ostatními členy skupiny (Vágnerová M., 1999).⁶⁰

⁶⁰ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999.

Velmi rozmanité jsou cíle a motivace krádeže. Ty nám mnohdy poukazují na problémy, jaké dítě má. Vágnerová (Vágnerová M., 1999)⁶¹ rozlišuje krádeže podle následujících aspektů:

Dítě krade pro sebe – v tomto případě je krádež motivována potřebou získat něco, čeho dítě nemůže dosáhnout jiným, sociálně přijatelným způsobem. V jistých případech se může jednat také o nouzové uspokojení základních potřeb, kdy rodina v tomto směru selhává a nezajišťuje dítěti uspokojení základních lidských potřeb jako je jídlo, pití apod.

Dítě krade pro druhé – tento druh krádeže se objevuje u jedinců, kteří chtějí získat určitou prestiž v dané vrstevnické partě. Příčinou je neuspokojená potřeba být akceptován. Typické je pro tyto krádeže, že se uskutečňují mimo skupinu, např. doma nebo v obchodě. V jistých případech může být dospívající ke krádeži donucen třeba šikanou.

Dítě krade, aby demonstrovalo své kompetence – v tomto případě nejde jedinci o materiální zisk, ale o projev soudržnosti k vrstevnickým normám. Krade, aby se vyrovnalo druhým jedincům party.

Dítě krade pro partu nebo s partou – krádeže jsou v tomto případě partou hodnoceny jako žádoucí či dokonce povinné. Jsou dány normami vrstevnické skupiny. V případě, že by jedinec odmítl krást, porušil by skupinové normy a byl by potrestán.

Typickým rysem některých dospívajících je tendence dosáhnout uspokojení svých potřeb bezodkladně a pokud možno bez vynaložení vlastního úsilí. Do této kategorie patří podle M. Vágnerové (Vágnerová M., 1997)⁶² především tyto:

Drogová závislost – kdy drogově závislí chtějí získat okamžitý pocit štěstí a sebedůvěry. Chtějí všechno hned a zadarmo. Příčin, které vedou k užívání drog, je celá řada. Nejjednodušeji by je bylo možné shrnout jako tendenci dosáhnout něčeho lepšího, než je současný stav. První impuls může vycházet z nudy, zvědavosti, touhy po něčem neobyčejném a vzrušujícím nebo také potřeba uniknout od problémů, které dospívající neumí, nebo ani nechce řešit. Drogově závislý si ale neuvědomuje, že tímto způsobem se nic neřeší. Osobní potíže nejenom zůstávají, ale postupně k nim přibývají další, které souvisejí s důsledky užívání drog, a s postupující závislostí se zvyšuje lhostejnost k čemukoliv, co se netýká drog.

Závislost na hracích automatech – hrací automaty jsou přitažlivé pro spoustu dospívajících, ale jen určité procento z nich se stane na hře závislým. Jde především

⁶¹ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999.

⁶² VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémového dítěte školního věku*. Praha: Karolinum, 1997.

o výherní automaty, u kterých nejde jen o hru jako aktivitu, ale o hru jako předpoklad zisku, tedy výhry. Rizikovým faktorem je fantazijní představa dostupnosti velké výhry. Potřeba získat rychle hodně peněz bývá silnější než rozumová složka jedince, která je v ten okamžik snížena. Závislost se projevuje těžce ovladatelným puzením ke hře a převažujícími myšlenkami na hru. Hráč si zpočátku peníze půjčuje, ovšem je velmi časté, že peníze nemůže vrátit, a proto začíná lhát, vymlouvat se a dokonce krást (Vágnerová M., 1997).⁶³

Alkoholismus – opomíjená, avšak u nás nejrozšířenější droga, se kterou mívají pravidelnou zkušenost i děti mladší patnácti let. Všeobecně tolerovaná, vysoce návyková látka s několikasetletou tradicí. Je součástí různých oslav a ceremonií a naopak by bylo všem divné, kdyby se při společném rodinném setkání neotevřela láhev vína. Alkoholové opojení u mladistvých, podobně jako u drog, vzbuzuje pocity euforie, úlevy, sblízuje lidi, a to je zřejmě důvodem jeho užívání. Alkoholologové rozlišují dva druhy opojení: exces a extázi.

Exces je nejrozšířenější v naší společnosti a znamená, že vlivem alkoholu jedinec vybočí v jednání. *Extáze* vede až k pocitům existence mimo sebe sama.

Účinek alkoholu je individuální podle osobnosti daného jedince. Ovšem průvodní jevy závislosti na alkoholu mohou být shodné, např. u každého pijana přichází závislost z úrovně „společenského pití“. Vzhledem k tomu, že organismus mladistvého není připraven na alkohol, snižuje se u něj také délka vzniku závislosti. Jedná se mnohdy o délku kratší tří let.

Jako vždy, míra tolerance pochází z rodiny. Pokud se v rodině od útlého dětství dítě setkává s alkoholem, pak pro něj neexistuje tabu, považuje jej za součást života a dříve se jej pokusí ochutnat. Pokud je dítě rodiči vedeno k abstinenci, bude ji považovat za normální, bude trvat podstatně déle, než drogu okusí. Nedostatečně je u nás zajištěna dostupnost alkoholu mladistvým. Některé podniky, aby měly tržbu, neváhají přimhouřit oči nad nezletilým, který touží po chmelovém opiátu. Alkohol je zprofanovaný též vtipnými a originálními reklamami, děti si také mohou při požívání alkoholu zahrát spoustu her, jako např. kdo vydrží více piv, aniž by musel na toaletu, tzv. bobřík, nebo prostě kdo vypije více panáků, bude větší frajer atd. Někteří rodiče, vděční za to, že jejich dítě nebere drogy, přistoupí na občasný podroušený stav své ratolesti. To svědčí o všeobecném přijímání alkoholu, o nízké informovanosti o rizicích užívání, zejména mladistvými.

Tabakismus – kuřáci jsou závislí na látce jménem nikotin, jež je v nepatrném množství obsažen v cigaretě, její zbytek tvoří při hoření karcinogeny. Na nikotinu vzniká

⁶³ VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémového dítěte školního věku*. Praha: Karolinum, 1997.

závislost psychická i fyzická a její tolerance se užíváním rapidně zvyšuje. Mnoho dětí začne kouřit vzhledem k dědičným dispozicím – pokud matka v těhotenství kouří, nebo je-li rodič kuřák. Dalšími důvody jsou pak jasně touha udělat dojem, vyniknout, napodobit, cítit se starším. Cigareta je součástí zmiňovaných alkoholových seancí. Se zvyšováním uživatelů antikoncepčních pilulek se zvyšuje riziko kornatění cév ve spojení s cigaretami. Zvyšuje se pravděpodobnost vzniku astma a srdečních onemocnění. Jako méně úspěšná se ukázala kampaň proti kuřákům, představovaná nápisy na krabičkách, kdy se prostě krabičky vložily do krytů a kuřák měl pocit, že zmizením nápisu zmizí i fakt, který proklamoval.

3.8 Agresivní formy poruch chování

Tyto poruchy jsou charakteristické porušováním sociálních norem, spojeným s omezováním základních práv ostatních, které má násilnou formu. Pro jedince se sklonem k abnormálním agresivním projevům bývá typický nedostatek citového vztahu ke komukoliv, emoční plochost a lhostejnost, popřípadě výrazný egoismus, dominance vlastních potřeb a osobního uspokojení nad jakýmkoliv jiným motivem. V některých případech se může objevit i radost z agresivního jednání, z pocitu moci či sadistické prvky. Pocit viny většinou chybí.

Agresivní tendence lze obvykle charakterizovat jako prostředek vyplývající z potřeby něco získat nebo se prosadit. Vzácněji může jít o potřebu agresivního jednání jako cíle. Je tomu tak v případě vandalismu, šikanování a týrání ostatních.

Etiologie agresivity je různá a souvisí jak s vlivy prostředí, tak s vlastnostmi organismu jedince. Mezi specifické vlivy prostředí spadá především závažná psychická deprivace, která narušuje emoční a socializační vývoj jedince.

U dětí s dědičnými dispozicemi k agresivnímu jednání se často společně s agresivitou objevuje neobvyklé citové prožívání. Agresivita se u těchto jedinců objevuje už v raném věku a většinou je výchovně málo ovlivnitelná.

V některých případech může být příčinou zvýšené agresivity i poškození mozku. Tyto agresivní tendence, převážně impulzivního charakteru, se projevují např. po úrazech hlavy, v souvislosti s epileptickými záchvaty a s nimi spojenými změnami osobnosti apod. U těchto jedinců se jedná spíše o neschopnost sebeovládání a výbušnost.

Šikana – je jedna z variant agresivního jednání. V současné době je šikana stále diskutovanějším tématem. Šikana se stala celospolečenským problémem, a proto je jí nejen v odborných kruzích věnována značná pozornost. Šikanu můžeme definovat jako „*násilně ponižující chování jednotlivce nebo skupiny vůči slabšímu jedinci, který nemůže ze situace uniknout a není schopen se účelně bránit*“ (Vágnerová, 2004, s. 798).⁶⁴ První prvky šikany se mohou objevovat už ve středním školním věku. Jedná se ovšem o závažnou agresivní poruchu chování, která se vyskytuje nejen v dětském věku. V období středního školního věku se třída mění na strukturovanou skupinu, v níž jsou dány normy a hierarchicky uspořádané role. Tato nově vzniklá skupina organizovaně jedná a prosazuje svou nově nabytou sílu. Často si svou moc dokazuje ve vztahu k odlišným a slabým jedincům (Vágnerová M., 1999).⁶⁵

Na jedné straně šikany je *šikanující agresor*, který bývá fyzicky zdatný, neukázněný, s potřebou se předvádět a dokazovat svou převahu nad ostatními. Tento jedinec se projevuje agresivně již od raného dětství, a to obecně ke všem lidem. K takovému jednání přispívá i zkušenost z rodiny. Rodiče těchto jedinců bývají k agresivnímu jednání tolerantnější a ve výchově sami využívají fyzické tresty.

Na druhé straně *šikanovanou oběť* představuje jedinec zpravidla úzkostný, nejistý, s nízkým sebevědomím, jež je většinou fyzicky slabý, neobratný a někdy i obézní. Jeho sociální status není dobrý. Ve skupině je hodnocen jako nesympatický a samotářský. Tento jedinec neumí navazovat kontakty, většinou je málomluvný a pasivní. Všeobecně lze oběť šikany označit za sociálně neatraktivního jedince s malou prestiží ve skupině, pro něhož je typická bezbrannost a nízké sebehodnocení. Šikana má hned několik různých variant:

- *skrytá varianta šikany* – se projevuje sociální izolací a vyloučením šikanované oběti ze skupiny vrstevníků,
- *zjevná varianta šikany* – se může projevit fyzickým násilím a ponižováním, jako je strkání, bití, skákání po oběti atd. Dalším projevem může být psychické ponižování a vydírání a dále pak destruktivní aktivitou zaměřenou na majetek oběti (Vágnerová M., 1999).⁶⁵

Pro oběť představuje šikana velké ohrožení psychického i somatického zdraví. Nebezpečným dlouhodobým důsledkem je hlavně možnost zafixování zkušenosti jak v případě agresora či oběti, tak ostatních dětí, které šikaně třeba jen pasivně přihlížejí. Šikana

⁶⁴ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. vyd., rozš. a přeprac. Praha: Portál, 2004.

⁶⁵ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999.

je vždy záležitostí celé skupiny, kdy následkem šikany dochází k deformaci sociálních vztahů, hierarchie rolí a postojů k normám (Vágnerová M., 1999).⁶⁶

Především pro oběť je šikana silným sociálním stresem, čemuž odpovídají potíže, které se u nich objevují. Můžeme je zařadit mezi posttraumatické stresové poruchy. Psychickými důsledky šikany bývají zvýšený sklon k úzkosti, depresivní ladění, akcentace obranného postoje a senzitivní vztahovačnost. Mezi somatické projevy pak můžeme zařadit poruchy spánku, svalovou tenzi, snížení imunity, větší sklon k prožívání bolesti a celkové nepohody (Vágnerová M., 1999).⁶⁶

Dospělí, kteří v minulosti šikanu zažili, uvádějí nejružnější potíže. Ženy nejsou např. schopné nikomu důvěřovat, mívají strach z nových situací a obávají se úspěchu. Muži mohou mít stejné problémy a navíc mohou být nekomunikativní a stávají se z nich samotáři (Train A., 2001).⁶⁷

Aktuálním tématem nejen u nás je šikana v souvislosti s internetem a mobilními telefony. Kyberšikana, jako nový druh šikany, poprvé definoval Kanadčan William A. Belsey jako úmyslné, opakující se a nepřátelské chování, jehož cílem je ublížit oběti prostřednictvím informačních a komunikačních technologií (Macháčková P., 2007).⁶⁸ Jedná se např. o posílání krutých emailových zpráv, vystavení pornografických fotografií s tváří oběti, vytváření webových stránek, na kterých se objevují příběhy nebo obrázky, které zesměšňují oběť apod. Kyberšikana je ještě skrytější než klasická šikana, neboť se odehrává ve virtuálním světě, který je mimo učitelskou kontrolu.

Velkým problémem je ještě stále velká společenská tolerance šikany a její bagatelizace. I přes povědomí o její existenci zůstává šikana většinou trpěna či přehlížena. Bývá dosti nenápadná nebo se vyskytuje mimo dohled učitelů, a tak mnoho dětí trpí v tichosti (Train A., 2001).⁶⁷

3.9 Náprava a prevence poruchového chování

U poruch chování dětí a dospívajících je velmi důležitá prevence, popřípadě včasné zachycení a náprava v raných fázích jejich rozvoje. Za nejdůležitější působení je považováno

⁶⁶ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999.

⁶⁷ TRAIN, A. *Nejčastější poruchy chování dětí*. Praha: Portál, 2001.

⁶⁸ MACHÁČKOVÁ, P. *Kyberšikana: ubližování bez hranic*. Psychologie dnes 2007.

působení psychologické, pedagogické a sociální. Medikamentózní léčba nemá, až na některé výjimky, jako jsou např. drogově závislí, příliš velký vliv (Vágnerová M., 2004).⁶⁹

Důležitá je v první řadě *práce s rodinou*, neboť její významný vliv na dítě je dalekosáhlý a podstatný. Důraz je kladen na podporu adekvátního fungování rodiny, a to co v nejranějším období dítěte. K tomu slouží různá centra rané péče zaměřená na práci s rodinami s problémovými dětmi. V pozdějším věku mohou úlohu těchto center nahradit výchovní poradci, pedagogicko–psychologické poradny apod. Také sociální kurátoři poskytují těmto rodinám pomocnou ruku. Škola samotná má velmi omezenou pravomoc do rodiny zasahovat, a tak má velmi málo možností, jak rodinu problémového dítěte ovlivnit. Její pravomoc je omezena na poradenskou činnost a prezentaci požadavků, které si však nemůže vynutit (Vágnerová M., 2004).⁶⁹ Účelnou může být také rodinná psychoterapie.

Druhým, neméně důležitým působením nápravy, je *práce s problémovým dítětem*. Zaměřuje se hlavně na vytváření příležitostí pro různé aktivity volného času. Tuto činnost může vykonávat oddělení sociální prevence. Je také možné použít některé metody z individuální či skupinové psychoterapie. Především se uplatňuje terapie kognitivně–behaviorální. Dítě s problémovým chováním je také možno zařadit do specializované třídy, kde je příležitost k důslednějšímu individuálnímu pedagogickému působení.

V případě, že jsou výchovné problémy natolik závažné, že je nelze zmiňovanými způsoby řešit, je nezbytné opatření ve formě *ústavní či ochranné výchovy*.

⁶⁹ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. vyd., rozš. a přeprac. Praha: Portál, 2004.

Závěr

Naše společnost potřebuje vidět vzory dobrého rodičovství, aby mohla měnit své mínění a chování. Z médií můžeme denně slyšet negativní zprávy o selhání rodičů, výchovných zařízení a mladistvých. Naopak pozitivní příklady se objevují jen zřídka.

Na současnou společnost jsou kladeny velké nároky související zejména s otázkou jejího materiálního zabezpečení. Otázka materiálního zabezpečení každé rodiny úzce souvisí s výchovou dítěte v rodině. Rodiče tráví mnoho času v zaměstnání, aby rodinu a potažmo své děti zajistili a uspokojili po všech stránkách. Mnoho dětí však začíná postrádat čas svých rodičů, jejich emoční výchova, která má velký význam pro budoucí život člověka a závisí na přijímání lásky od rodičů, chudne. Nedostatkem lásky, pozornosti a porozumění děti strádají a odcizují se od rodičů. Často je čas strávený s dětmi nahrazován hmotnými dary a nekontrolovanou volností.

Děti potom mnohdy této zaneprázdněnosti rodičů využívají ke svému prospěchu a mnohdy si vůbec neuvědomují, jak správně a efektivně naložit se svým volným časem, kterého se jim dostává poměrně hodně. Je-li tato pracovní vytíženost rodičů dlouhodobá, může se někdy stát, že si dítě začne vyhledávat své kamarády v různých závadových partách s asociálním zaměřením. V těchto skupinách tyto děti mnohdy nalézají pocit uspokojení, neboť zde mohou ukázat své zkušenosti a dovednosti, seberealizovat se, čehož se jim v rodině nedostávalo z důvodu rodičovské zaneprázdněnosti nebo jejich stylem výchovy. Ve výčtu problémů v jednotlivých oblastech působení výchovy v rodině je třeba zmínit také narůstající mezery ve výchovném působení rodičů na dítě.

Cílem mé bakalářské práce bylo zejména vystihnout rodinu jako společenský celek, zdůraznit její důležitou úlohu, vliv rodinného prostředí a výchovných stylů na chování jedince, poukázat na důsledky nesprávných výchovných stylů, které mají mnohdy za následek poruchy chování a páchání trestné činnosti jedince.

Při zpracovávání bakalářské práce jsem zjistila, že zejména rodinné prostředí a různé styly výchovy, které mají velký vliv na vývoj a utváření osobnosti mladého člověka, úměrně souvisí i s kvalitou trávení volného času a současně jsem si ověřila na doložených kazuistikách uvedených v příloze, jaké sociální dopady mají jednotlivé styly výchovy.

V bakalářské práci jsem popsala různé výchovné styly a jejich sociální dopady. Jako nejprůběžnější se mi jeví demokratický styl, který patří mezi tři základní výchovné styly. Tento způsob výchovy je zlatým středem mezi stylem autokratickým a liberálním. Dítěti je

v tomto případě dána jistá svoboda, ta má ale své hranice. Rodiče mají celkově přehled o činnosti dítěte a dostatečně na něj dohlíží. Udělují však méně příkazů, podporují iniciativu dítěte a působí na něj spíše příkladem než tresty a zákazy. Rodič s demokratickým způsobem výchovy dítěti podává návrhy a dává mu tak na vybranou mezi několika možnostmi řešení problému. Také samotné děti hodnotí nejlépe právě tento styl výchovy.

Autokratický výchovný styl, též nazýván stylem dominantním či autoritativním, může vést ke vzdorovitosti dítěte. Vzdorovité děti reagují na přílišnou autoritu rodičů neposlušností, lhaním, toulkami, hrubými slovy, zlostí a dalšími projevy, které mohou být znakem poruchového chování.

Liberální styl je charakteristický tím, že je až příliš benevolentní, rodiče své dítě řídí jen velmi málo nebo zcela vůbec. Děti vychovávané tímto způsobem mohou být neposlušné, náročné, málo soběstačné a může jim činit problém respektovat pravidla a požadavky školy a jiných zařízení. Nadměrně liberální přístup je častějším problémem než pevné dodržování pravidel hry. Zvláště nebezpečnou kombinací jsou strategie typu: „já to dnes večer přehlédnu, ale ty se pak už budeš snažit“, apod.

Domnívám se, že pro celou naši společnost je velice důležité a potřebné se nad zvoleným stylem výchovy dětí zamyslet, pokusit se najít ten nejvhodnější způsob, aby se u dětí zamezilo v co možná největší míře výskytu patologických poruch chování a zejména páchání trestné činnosti.

Resumé

Bakalářská práce vystihuje rodinu jako společenský celek, problematiku rodinné výchovy a její důležitou úlohu při utváření osobnosti jedince. Současně poukazuje na vliv rodinného prostředí a výchovných stylů na chování jedince a dále na sociální dopady v důsledku nesprávných výchovných stylů, které mají mnohdy za následek závažné poruchy chování a páchání trestné činnosti jedince.

V první části práce je charakterizována rodina jako instituce, členění a funkce rodiny, její důležitá úloha ve společnosti při formování a vývoji osobnosti, poruchy rodiny. Druhá část práce popisuje rodinnou výchovu, pojetí výchovy, výchovné působení a postoje rodičů a výchovné styly. Třetí část bakalářské práce charakterizuje sociálně patologické jevy a jejich členění, poruchy chování, klasifikaci poruch chování, projevy poruch chování a agresivní formy poruch chování. V závěrečné části je uvedena možná náprava a prevence poruchového chování.

Anotace a klíčová slova

Anotace

Klepáčková, Alena. Výchovné styly v rodině a jejich sociální dopady (Bakalářská práce).

Zlín: Univerzita Tomáše Bati, Fakulta humanitních studií, Institut mezioborových studií Brno, 2011.

Bakalářská práce poukazuje na problematiku rodinné výchovy a její důležitou úlohu při utváření osobnosti jedince. Současně poukazuje na vliv rodinného prostředí a výchovných stylů na chování jedince a na sociální dopady v důsledku nesprávných výchovných stylů.

Cílem práce bylo zjistit, jaký má vliv rodinné prostředí, ve kterém jedinec vyrůstá, a výchovné styly na jeho chování, jak toto prostředí ovlivňuje jeho volnočasové aktivity a jaké sociální dopady mají jednotlivé styly výchovy.

Klíčová slova

Rodina; dítě; rodinné prostředí; chování; výchova; výchovné styly; sociální dopady; poruchy chování; patologické jevy.

Anotation and key words

Anotation

Klepáčková, Alena. The styles of education in a family and their social impact (Bachelor thesis).

Zlín: Tomas Bata University, Faculty of Humanities, Institute of Interdisciplinary Studies in Brno, 2011.

Bachelor thesis points out the problems of family education and its important role in shaping of individual's personality. It also points out the influence of family background and educational styles on individual's behavior and social impacts in consequence of incorrect educational styles.

The aim of the thesis was to find out how family background in which the individual grows up and educational styles influence his behaviour, how this environment affects his leisure time activities and what are the social impacts of different styles of education.

Key words:

Family; child; family background; behavior; education; educational styles; social impacts; behavioral disorders; pathological phenomena.

Literatura a prameny

1. ZÁKON Č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění předpisů pozdějších.
2. ZÁKON Č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění předpisů pozdějších.
3. BLATNÝ, M., POLIŠENSKÁ, V. A., et al. *Problematika rizikového chování vývoje dětí a dospívajících*. Československá psychologie, 2005.
4. BLATNÝ, M., HRDLIČKA, M., et al. *Vrstevnická konformita jako faktor rizikového chování mladistvých*. Československá psychologie, 2006.
5. ČÁP, J., ČECHOVÁ, V., et al. *Dotazník stylů výchovy pro děti od 8 do 12 let*. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, 2000.
6. ČÁP, J., MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-273-7.
7. HAJNÝ, M. *O rodičích, dětech a drogách*. Praha: Grada, 2001. ISBN 80-247-0135-9.
8. HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-303-X.
9. KASÍKOVÁ, H. *Pedagogické otázky současnosti: učební text pro studenty učitelství*. Praha: ISV, 1994. ISBN 80-85866-05-6.
10. KLAPILOVÁ, S. *Kapitoly ze sociální pedagogiky*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1996. ISBN 80-7067-669-8.
11. KOVAŘÍK, J., ŠMOLKA, P. *Současná rodina*. Praha: Print Produkción, 1996. ISBN 80-7252-031-8.
12. KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. *Člověk, prostředí, výchova*. 1. vyd. Brno: Paido, 2001. ISBN 80-7315-004-2.
13. KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-383-3.
14. LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Avicenum, 1974.
15. LANGMEIER, J., BALCAR, K., et al. *Dětská psychoterapie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-381-1.

16. LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada Publishing, 2006. ISBN 80-247-1284-9.
17. MACHÁČKOVÁ, P. *Kyberšikana: ubližování bez hranic*. Psychologie dnes, 2007.
18. MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodiče v psychologickém poradenství*. Praha: SPN, 1992. ISBN 80-04-25236-2.
19. MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. *Děti, rodina a stres*. Praha: Galén, 1994. ISBN 80-85824-06-X.
20. MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 1994. ISBN 80-85282-83-6.
21. MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2002. ISBN 80-247-0332-7.
22. MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-226-2.
23. MOŽNÝ, I. *Česká společnost: nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-624-1.
24. SHEEDYOVÁ – KURCINKOVÁ, M. *Problémové dítě v rodině a ve škole*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-174-6.
25. TEYSCHL, O., BRUNECKÝ, Z. *Duševní vývoj a výchova dítěte*. Praha: Orbis, 1973.
26. TRAIN, A. *Nejčastější poruchy chování dětí*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-503-2.
27. TUČEK, M., et al. *Česká rodina v transformaci – stratifikace, dělba rolí a hodnotová orientace*. Praha: SÚAV ČR, 1998. ISBN 80-85856-17-6.
28. VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémového dítěte školního věku*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-488-8.
29. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-214-9.
30. VÁGNEROVÁ, M. *Kognitivní a sociální psychologie žáka základní školy*. Praha: Karolinum, 2001. ISBN 80-246-0181-8.
31. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. vyd., rozš. a přeprac. Praha: PORTÁL, 2004. ISBN 80-7178-802-3.

32. VÁŽANSKÝ, M. *Základy pedagogiky volného času*. 2. vyd. Brno: Print - Typia, 2001. ISBN 80-86384-00-4.
33. PROSKOVÁ, L. *Rodina jako faktor determinující poruchová chování v pubescenci*. Diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta - Masarykova univerzita, 2009.
34. KOUCKÝ, P. *Rodinná výchova a prostředí jako možná příčina vzniku delikventního jednání a trestné činnosti jedince*. Diplomová práce. Brno: Pedagogická fakulta - Masarykova univerzita, 2008.

Internetové zdroje:

35. www.nahradnirodina.cz, *středisko náhradní rodinné péče, průvodce náhradní rodinnou péčí*. 13.3.2011
36. www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/home. 13.3.2011

Příloha

Příběh Adama

Z příběhu Adama je zřejmý liberální styl výchovy, který zvolili jeho rodiče, a jež se následně podepsal na jeho chování a jednání. Adam si mohl od malička dělat, co chtěl, vše mu procházelo, rodiče mu nic nezakazovali, a i když jim lhal, vše mu věřili. Základní a postupně i střední školou Adam proplul, jak se dalo, někdy hrozilo i opakování ročníku.

Tento styl výchovy vyvrcholil až do fáze, kdy Adam začal ve čtrnácti letech kouřit, v patnácti již kouřil marihuanu a následně v šestnácti letech začal užívat heroin, na kterém je závislý. Po ukončení střední školy vypráví devatenáctiletý Adam rodičům o tom, jak si den co den shání práci – nosí potvrzení od zaměstnavatelů, od lékaře, vypráví věrohodně znějící historky o tom, jak se celý den snažil. Zakrýváním pravdy a předstíráním stráví opravdu hodně času – ale jen proto, že dobře ví, že by nemohl chodit denně ráno do práce a trávit tam nejméně osm hodin. Účinky drog by mu to nedovolily, a navíc na heroin potřebuje víc peněz, než by vydělal. Být delší dobu s lidmi, kteří nepatří do okruhu toxikomanů, již také nedokáže. Není to tedy jen lenost, co ho nutí lhát. Je to nepříjemné vědomí, že by se kvůli práci musel zříci toho nejcennějšího, a to heroinu (Hajný M., 2001).⁷⁰

Příběh Ivy

Nepříznivým důsledkem nadměrného protěžování zodpovědného dítěte je to, že ještě nedokáže zvládnout volnost a odpovědnost, kterou mu rodiče v dobré vůli svěřují. Hodná dívka si tak může sama víc a víc rozhodovat o tom, kolik času a s kým a čím bude trávit. Rodiče necítí potřebu ji kontrolovat, možná by jim to i připadlo divné a nedůstojné. Může se však dostat do situací, na které nestačí.

Už když chodila Iva do mateřské školy, dokázala zvládat víc než ostatní. Byla pravou rukou paní učitelky, která jí svěřovala odpovědné úkoly, častěji si s ní povídala a využívala vlivu, který Iva mezi dětmi měla.

Podobné to bylo doma, kde se zaměstnaná matka mohla na dcerku spolehnout ve všem, o čem věděla. Velmi chytrá, skvělá v jednání s dospělými i vrstevníky, usilovná v tom, co chce dosáhnout, samostatná a rozumná.

⁷⁰ HAJNÝ, M. *O rodičích, dětech a drogách*. Praha: Grada, 2001.

Ve druhé třídě si pravidelně a ráda doma vařila oběd, protože byla sama doma. Vodila bratra ze školky, učila se perfektně, chodila na gymnastiku, kytaru, angličtinu a o víkendech jezdila se skautem. Rodiče si jí nemohli vynachválit. Až později si uvědomili, že Ivu využívali i v dalších věcech. V partnerských sporech jim někdy připadlo, že jen Iva si dokáže uchovat zdravý rozum a vyslechnout potíž mámy, někdy i táty, na toho druhého. Zvláště pro matku se stala velmi blízkou, chtěla po ní, aby jí říkala křestním jménem a jen zdravý rozum Soni tomu zabránil. Jejich vztah se nicméně stal občasným spojenectvím proti otci.

Rodiče začali po několika letech svěřovat Ivy nadměrnou odpovědnost, ale i svobodu. Ujišťovali se, že jejich dítě, v našem případě Iva, to zvládne a samostatnost si zaslouží. Jejich desetiletá dcera dokáže uvařit večeři, takže se mohou pravidelně zdržovat v práci déle. Dokáže hospodařit s většími částkami peněz na nákupy, hostit známé, hlídat sourozence. Umí také trávit aktivně volný čas podle svého, má řadu přátel, mnohdy starších a tím pádem i rozumnějších. Rodiče se začali s dcerou radit i o důležitých dospělých věcech a vztazích.

Ve čtrnácti letech, v předvečer největších problémů, byla Iva jedinou matčinou radostí, úspěšná dcera na gymnáziu, zaangažovaná v mnoha zájmových činnostech, úspěšná v kolektivu, s rozumným názorem na život a citlivá k jejím strastem.

Po čtrnáctých narozeninách již následoval rok šokujících překvapení: marihuana, pozdní příchody, noci mimo domov, týdny absencí ve škole, první sex, dvacetiletí kamarádi, lži a drzosti. Maminka překvapeně zjistila, že již od školky byla Iva hlavní iniciátorkou řady dětský alotrií, pokusů o kouření nedopalků, her na doktora a týrání jednoho chlapce.

Situace v rodině Ivy, na základě zdůrazňování její zralé odpovědnosti, vyvrcholila až do stádia, že se Iva v sedmnácti letech dostala do léčebny kvůli již dva roky trvající závislosti na pervitinu (Hajný M., 2001).⁷¹

Příběh Katky

Nadměrnou volností a nedostatkem kontaktu mezi rodiči a prostředím dítěte se tak dostává dítě do světa dospělých příliš rychle. Nemůže využít rodiče jako vzor chování ani jejich zkušenosti při výběru přátel a známých ani jejich sílu, která by mu umožnila zvolit někdy méně příjemnou variantu trávení večera, ale o to užitečnější.

⁷¹ HAJNÝ, M. *O rodičích, dětech a drogách*. Praha: Grada, 2001.

Katka vyrůstala v rodině s dalšími čtyřmi staršími sourozenci. Jak ostatní děti dospívaly, nezbyvalo na ty mladší dost pozornosti a péče. Vždy rozhodovalo to, zda měl dotyčný nějaký problém. Na toho se vždy matka zaměřila a celou svou silou a láskou mu pomáhala. Během postupného dospívání ostatních Katka zjistila, že rozumné a soběstačné chování jí může zajistit velkou míru svobody a volnosti. Její máma při péči o problematické bratry oceňovala, že nejmladší dvanáctiletá dcera dokáže své problémy zvládat sama a ještě jí občas pomůže. Perfektní prospěch, množství koníčků a rozumnost způsobily, že Katka si už v sedmé třídě dělala víceméně, co chtěla. A z vnějšího pohledu nebyl důvod, proč by to tak nemělo být, ona by to ani jinak nechtěla. Občas si však se svou svobodou nevěděla rady.

Společnost starších kamarádů, přítomnost drog, dny plné zážitků, rizik a dobrodružství v partách byly vzrušující a velmi rychle začala zažívat věci, o kterých s rodiči nemohla mluvit ani náhodou. Pervitin ve třinácti letech, marihuana, sex ve čtrnácti a společnost, kde nechyběli vaříči pervitinu, dealeri heroínu a postupem času ani pasáci. Její osamostatňování pokračovalo rychle dál. Zatímco do svých šestnácti let držela masku dokonalé, rozumné a zralé dívky, uvnitř byla plná prázdnoty, zlosti na rodiče, strachu, že přijde o nově získané zážitky, a zmatku z toho, že neví, jestli to vůbec chtěla.

Když vše prasklo, otec dostal infarkt a matka podrobila dceru nekonečnému proudu výčitek. Ještě dlouho trvalo, než si zvykla na to, že její dcera ještě není dospělá a nijak zvláště rozumná. Matka se musela na čas chovat k sedmnáctileté Jarce, jako by jí bylo 10 let. To bylo v době, kdy Katka byla propuštěna z léčebny a musela se držet nových pravidel hry (Hajný M., 2001).⁷²

Příběh Karla – tyrana

Nadměrně liberální výchova, doprovázená nepřesvědčivými pokusy rodičů o zásahy do života dítěte, může přispět k nerovnoměrnému vývoji dítěte. A i když se to na první pohled nezdá, potřeby dítěte mohou být málo uspokojovány.

Myslím, že nás bude víc, kdo se setkali s dítětem – tyranem. Představme si proto teď jednoho za všechny. Karel, který ve svých čtyřech letech dokáže upoutat pozornost celé rodiny, případně sousedů či okolních hostů v restauraci. Musí dostat všechno, co chce, a když

⁷² HAJNÝ, M. *O rodičích, dětech a drogách*. Praha: Grada, 2001.

to dostane, chce něco jiného. Chce se dostat nahoru na skříň, a když se tam dostane, křičí, že chce dolů. Chce vzít jinému klukovi hračku, a když jí má, hodí ji za plot. Jak moudře říkají někteří lidé, zkouší, co všechno si může dovolit. Stojí doma v botech na posteli, háže jednu hračku za druhou na protější zeď, vztekle křičí, protože mu babička nechce dát další porci zmrzlinového dortu a navíc mu nechce zajít pro videokazetu do půjčovny. Zuří, protože cítí, že ho nikdo neslyší.

Je dost možné, že to, co Karel potřebuje, je pevné stanovení hranic, za které nemůže jít. V takové situaci by to znamenalo opakovanou, důslednou a přesvědčivou reakci jednoho člověka, nejspíš matky nebo otce. Ať se jedná o zvýšení hlasu, křik, pohlavek nebo srozumitelné vysvětlení s dohodou o tom, jak to bude příště, vždy by to mělo dítěti, které takto vyvádí, zprostředkovat vědomí, že jeho chování má následky. Jinak řečeno, když on něco udělá, svět na to bude reagovat.

Možná totiž nechce kazetu a zmrzlinu, ale uklidňující rozhodnutí, že už měl dost. Možná potřebuje cítit, že máma i táta a třeba i babička jsou spolu zajedno, že dostal v tuto chvíli vše, co měl dostat a už nemusí chtít víc. Navíc se asi potřebuje ujistit, že mu věnují pozornost, a naučit, že pozornost pozná podle jejich přítomnosti nebo slov a ne podle věcí, které dostává. Možná i když to tak nevypadá, zoufale volá, aby ho někdo zastavil, aby mu ukázal, že má odvahu a sílu se mu postavit a naučil ho něco nového (Hajný M., 2001).⁷³

Příběh Jirky

Přehnaně autoritativní rodič, např. otec, který nesnese, aby se něco dělalo bez jeho souhlasu, nezná nic než práci a povinnost. Z obav všeho neznámého a rizikového neumožní dětem, aby poznávaly nové lidi, prostředí a občas udělaly i něco problematického. Náročnost, která oceňuje jen učení nebo těžkou práci, může dítě od těchto činností spíš odradit a otrávit. Ustavičné kontrolování přeneslo odpovědnost za vše na bedra kontrolujícího.

Jirka začal brát pervitin v patnácti letech. Celé to zřejmě začalo v době, kdy jeho matka opustila tátu s jiným mužem. Do té doby se o něj otec nijak zvlášť nezajímal – malý kluk byl spíš v péči matky. Otec snášel rozvod těžce, a tak, když po několika letech a dalších problémech soud rozhodl, že Jirka bude v jeho péči, vnímal to jako zadostiučinění. Osmiletý

⁷³ HAJNÝ, M. *O rodičích, dětech a drogách*. Praha: Grada, 2001.

kluk mu připadal zženštilý, změkčilý a neposlušný. Rozhodl se vzít výchovu pevně do rukou. Jako bývalý vrcholový sportovec synovi naplánoval každý den v roce. Z Jirky se stal nejen premiant, ale i velmi úspěšný juniorský mistr Evropy. Ne že by si svých úspěchů necenil, měl obdiv spolužáků a ocenění ostatních dospělých. Problém však nastal, když bylo Jirkovi čtrnáct let, kdy se zranil. I po vyléčení se objevily další okolnosti, které mu komplikovaly zaběhnutý systém. V tomto věku měl najednou větší konkurenci ve sportu, učení už mu nešlo tak snadno, a ani usilovným učením pod dohledem táty se mu nedařilo dosahovat tak dobrých výsledků. Otec si navíc mezitím našel partnerku a přestal Jirkovi věnovat tolik pozornosti, syn přestal být hlavním bodem jeho života. Začal nechávat věci víc na Jirkovi, ten však nebyl na takový obrat připraven.

Nebyl zvyklý sám se nutit do nepříjemných věcí, neboť to za něj dělal předtím táta. Neuměl se vyrovnávat s šedí běžného života, kdy se stal jedním z mnoha stejně starých kluků na sídlišti. Přejechy mezi sportovními oddíly a každodenní dril mu navíc poněkud zkomplikovaly vztahy s vrstevníky. Znal hodně lidí, ale nikoho moc dobře. Táta na něj přenesl nároky, které se týkaly domácích povinností. Věci, které sám nedělal rád, a ani je neuměl příliš ocenit. Výsledek byl pro Jirku zdrcující, žádné úspěchy, žádné ocenění, žádní blízcí přátelé, žádná hvězdná budoucnost. Místo toho každodenní všední práce a učení, běžné povolání. Vypadalo to, že získal jedinou novou věc navíc, větší volnost. Jen si s ní neuměl příliš poradit. Další vývoj byl následující. Zjistil, že pervitin jeho život rozjasní, když ho bude nabízet ostatním a prodávat, získá tím určitý obdiv mezi vrstevníky a navíc i peníze, kterých mu táta dával poskrovnu. Jirkovo protiprávní jednání ukončila až Policie ČR (Hajný M., 2001).⁷⁴

Příběh Pavla

Často slýcháme příběh o nekonečné důvěře a víře ve změnu poměrů. Někdy je až neuvěřitelné, jakou trpělivost rodiče měli, kolikrát se nechali podvést, okrást, zklamat a nic zásadního nezměnili. Při důkladnějším prozkoumání však zjistíme, že se nejedná o trpělivost, jde spíše o zaslepení, slepou důvěru a silné přání, aby se dítě samo změnilo. Rodiče, kteří mají

⁷⁴ HAJNÝ, M. *O rodičích, dětech a drogách*. Praha: Grada, 2001.

problém zaujmout pevný výchovný postoj kvůli vlastnímu založení, partnerskému konfliktu nebo nadměrnému vytížení v práci, se snaží nevidět a neslyšet.

Příběh Pavlovy rodiny je v něčem extrémní ale nijak ojedinělý. „Neřešení problémů“ se týkalo všech oblastí jejich života. Rodiče chodili na zábavy rádi už před svatbou, ale po přechodné euforii z narození syna a zamilovanosti začali většinu problémů řešit alkoholem. Nešlo o těžké alkoholiky. Chodili do práce, žili vlastně slušně, jen když se mezi nimi objevil konflikt a začali se hádat, jeden z nich vždy sáhl po alkoholu. Časem zjistili, že když budou společný čas trávit stále trochu „pod parou“, budou jim připadat společné neshody jako malichernosti a řeknou si: „nebudeme se hádat kvůli blbostem“. Parta kamarádů z blízkých hospod jim v tom vydatně pomáhala.

Pavel měl od šesté třídy poznámky a stále horší a horší prospěch. Řešení bylo jedno, a to scéna, ve které mu to matka vyčetla, pak se rozčílila na otce, který vše bagatelizoval. Pokaždé Pavlovi vyličila, jak bude „odteďka makat a sekát latinu“ a že si na to dohlídne. Druhý den nebo za týden nebylo z předsevzetí nic. Nedůslednost vedla k tomu, že se nic neměnilo. Vše bylo stejné, byt byl neuklizený, známky špatné, rodiče v hospodě a řešení spočívalo jen ve scénách.

Pavel se začal starat víc sám o sebe. Ani on nebyl zvyklý něco aktivně řešit. Způsob, jak se cítit dobře, však objevil rychle. Kamarádi ze sousedství mu nabídli heroin, když mu bylo šestnáct. V té skupině mu řekla jedna dívka, že ho má ráda. Okamžitě tomu vztahu propadl. Nerozhodoval se, jestli chce nebo ne. Nepřemýšlel, jestli si přál chodit právě s takovou dívkou. Pasivně přijal volbu, ve které se momentálně cítil dobře. A stejně tak pasivně si začal píchat heroin, který vyřešil vše. Jediné, co bylo třeba řešit, byly peníze. A ty mu pomáhala shánět jeho dívka (Hajný M., 2001).⁷⁵

Příběh Martina

V daném případě se potvrzuje, že zájem o kamarády dítěte může způsobit méně problémů než nezájem.

Rodina dospívajícího Martina byla vysoce zaneprázdněná, oba rodiče byli lékaři. Otec aktuálně zaangažovaný v dokončování vědeckého vzdělání, matka přetížená službami

⁷⁵ HAJNÝ, M. *O rodičích, dětech a drogách*. Praha: Grada, 2001.

a nemocí vlastní matky na straně jedné a mladší desetiletá sestra, které se ve škole daří, umí být milá na rodiče, jen některými alergickými problémy poutá zájem obou rodičů, kteří se v této oblasti specializují, na straně druhé.

Mezi nimi Martin, od třetí třídy potřebuje v určitém směru zvýšenou pozornost a shovívavost, v jiném směru dostatečný ohled na jeho potřebu zvýšené aktivity, hlavně fyzické, která mu pomáhala ventilovat přemíru energie a napětí, které se v něm hromadilo. Avšak ani v jednom směru nebyla očekávání uspokojena. Ve svých šestnácti byl Martin velký chlapec se širokými rameny, s podprůměrným prospěchem, který byl v rozporu s jeho intelektem. Nikdy nebyl veden k pravidelnému učení, domácím pracím. Neměl mnoho kamarádů, bydleli ve čtvrti, kde nežili rodiny s dětmi, ve škole býval zpočátku spíš terčem žertů či násilí ze strany ostatních kluků. Kolem patnáctého roku se situace změnila, přestěhovali se jinam, do blízkosti nové školy, ve které si Martin našel nový okruh kamarádů.

Jak se později ukázalo, kvůli novým kamarádům byl ochoten udělat mnoho, věnoval tomu velkou část svého kapesného, které bylo poměrně vysoké. Ve svých patnácti letech dostával zhruba 500 korun týdně, to však jednotliví dárci nevěděli a dávali mu, když si řekl. Neváhal s ostatními chodit hrát automaty a vše prohrát. Ve větší míře začal konzumovat s kamarády alkohol a podílel se s nimi na krádežích v motorových vozidlech, aby měl další peníze na hraní automatů. Martin se vracel domů vždy později, než řekl, někdy o půl hodiny, jindy o tři hodiny. Na otázky nebo kritiku reagoval buď složitým vysvětlením, nebo hněvem, ve kterém mámě sprostě nadával anebo hrozil násilím. Na domácích pracích se podílel jen tehdy, když byly stanoveny jako podmínka nějaké výhody, možnost být na párty, víkend na chatě s kamarády. Ostatní odmítal nebo je udělal tak špatně, že to za něj musel udělat někdo jiný, nebo následovala hádka. Prospěch se dále zhoršoval, známky stále tajil, navíc si všichni učitelé stěžovali, že je v chování ze všech nejhorší. Doma byl neustále podrážděný, buď hněvivě mlčel, nebo na vše reagoval vztekle. Zatímco v přítomnosti otce spíše mlčel a myslel si své, v přítomnosti matky zuřil a stále se choval tak, jakoby hrozilo, že ji napadne (Hajný M., 2001).⁷⁶

⁷⁶ HAJNÝ, M. *O rodičích, dětech a drogách*. Praha: Grada, 2001.

Příběh Honzy

V této rodině nemá nikdo pochyb o tom, jak se má žít. Otec má poslední slovo ve všem. Na domácích pracích se však nepodílí, to má na starosti žena. Matku však za tyto práce nikdo nijak neocenuje, je to její úděl a ji ani nenapadne si stěžovat. K jídlu rodina zasedá vždy ve stejnou dobu a čeká se, až budou všichni u stolu, aby otec mohl říct „dobrou chuť“. Velký důraz je kladen na přesné časy příchodů domů. Rodiče v tom jdou dětem příkladem. Zatímco mladší dcera je vedena k tomu, aby matce pomáhala s úklidem a vařením, syn Honza si může dělat víc, co chce – pokud si ovšem plní povinnosti, které má. To je především škola a cvičení na housle. V domácnosti bývá pečlivě uklizeno a matka je zvyklá, že nemá takřka žádný vlastní život. Ani se nestýká s přítelkyněmi. Novinky z vnějšího světa jí přinášejí spíše děti.

Dvanáctiletá dcera chodí oblečena nenápaditě – na svůj věk víc dětsky, než by se dalo čekat. Celkově dbají rodiče na to, aby se děti chovaly „slušně“. Za každé vybočení – zhoršení prospěchu, poznámky ze školy, zapomínání – mají jasně stanovené sankce, které kontrolují a dodržují nejen rodiče, ale i děti samotné. A tak čtrnáctiletý Honza už sám neodchází ven na fotbal, když dostane trojku z češtiny, a nezkouší se dohadovat o smyslu takového opatření.

Každou neděli se rodina setkává s rodinou otceva bratra a babičkou na společném obědě v poledne. Po jídle spolu dospělí posedí a podebatují, děti jsou v druhé místnosti a hrají si. Vaření a mytí nádobí mají na starosti ženy a řídí je babička.

Rozvážný klid rodiny výrazně naruší Honza, který nastoupí na konzervatoř. Zde se dostane do kontaktu s bohémským prostředím, kde si s profesory studenti tykají, starší spolužáci hrají v barech, je normální kouřit marihuanu a zpochybňovat všechno na světě. Honza se sice neodváží otevřeně napadat zkostnatělý rodinný stereotyp, ale skrytě žije druhý život – experimentuje s drogami a předstírá, co není. Postupně se zaplétá do lží doma i před spolužáky, trápí se pocitu viny a nenachází způsob, jak vyjádřit svůj vztek na rodiče a jejich svět. Čím dál tím více si jej podmaňují drogy, až skončí v léčebně, kde je léčen proti závislosti na drogách (Hajný M., 2001).⁷⁷

⁷⁷ HAJNÝ, M. *O rodičích, dětech a drogách*. Praha: Grada, 2001.

Příběh Hany

V rodině Hany nikdo za nic nenese odpovědnost. Nepořádek v domácnosti se občas nahromadí tak, že úklid zabere celý víkend. Do té doby všichni překračují pohozené věci, umývají si jednotlivé kusy nádobí, aby se mohli najíst, žehlí si šaty, aby měli v čem jít do školy nebo do práce. Třináctiletá Hana si vyřizuje většinu školních záležitostí sama, učitelé i rodiče ji oceňují za její samostatnost a odpovědnost. Jedenáctiletý bratr to již tak snadno nezvládá, ale i tak si navykne kupovat si ráno svačinu a v poledne oběd v obchodě. Společná jídla neexistují, každý si něco vezme sám, pokud někdo něco nakoupí. Společných akcí, výletů nebo vycházek do města je minimum. Vždy je někdo, komu se nechce. Matka dá přednost svým kamarádkám anebo dohání účetnictví své firmy. Otec sedí u internetu nebo vyráží na večírky a odborné akce. Hana má nekonečnou řadu známých, kterou nelze ani přinejmenším poznat, natož kontrolovat. Většinou jsou o dost starší. Syn je nejšťastnější ve světě počítačových her.

Čas od času se jeden z rodičů odhodlá a uklidí, očekává pak za to ocenění všech ostatních. To však nepřichází. Příprava do školy je věcí dětí, žákovské si někdy podepisují samy, protože rodiče buď spěchají, nebo jim je hloupé děti ponižovat kontrolou nebo káráním.

Vytopení bytu, třídní důtka, ztráta zaměstnání jednoho z rodičů ani jiné náhlé události v rodině nikoho výrazně nevyvedou z konceptu. Přejdou to s klidem, někdo si toho ani nevšimne, jindy to velmi rychle a efektivně vyřeší bez mrknutí oka jeden z rodičů a jindy zas druhý. Se zbytkem širší rodiny se rodina příliš nestýká, nikdy se přesně neví, co se bude další den dít, plánování je proto komplikované a je snazší čekat, co přijde, než dodržovat nějaké závazky. Proto je rodina u některých známých i zbytku rodiny trochu za podivínskou a bohémskou.

Děti jsou v určitém ohledu velmi samostatné a zvyklé si řadu věcí vyřídit samy. Vyznají se ve městě, umí telefonovat a jednat s dospělými. Znají hodně věcí a většinou se chovají velmi rozumně. Jen občas některé z nich projeví něco, co jakoby odpovídalo mnohem, mnohem mladšímu věku. Hana spí s horou plyšáků a postupně ztrácí kontrolu nad časem svých příchodů. Nedokáže dodržet jakoukoliv hodinu návratu domů. Syn reaguje ve škole na sebemenší stres pláčem nebo zuřivým záchvatem. Zjevná krize se však rodičům připomene až ve chvíli, kdy se v rámci velkého školního vyšetřování zjistí, že dcera již rok

kouří marihuanu, rozdává jí spolužákům, ve škole pije alkohol a spoustu času tráví s dvacetiletým dealerem heroinu (Hajný M., 2001).⁷⁸

Příběh Markéty

Otec je dominantní muž jednak díky svému založení, navíc jeho rodina pochází z Balkánu, kde je postavení muže v rodině výrazně jiné než u nás. Je zvyklý dělat vše podle svého, ženy v jeho světě jsou buď milenky hodné obdivu a dobývání, anebo poslušné manželky. Manželka pochází z rodiny intelektuálů, kde nebyla zvyklá starat se o domácí práce, ale její literární ambice se nikdy plně nerealizovaly. Problémy s dcerou Markétou se začaly projevovat až relativně pozdě. Do šestnácti let to byla do sebe uzavřená dívka, zdvořilá a citlivá. Trávila čas hlavně v knížkách a s hudbou, nejvíce komunikovala s matkou, se kterou si také hodně povídala. Matka však byla ustavičně rozrušená z otce, jeho impulzivity a panovačnosti. V té době si navíc otec našel opět milenkou, o které manželka věděla a mlčky to tolerovala. O to víc se upnula k dceři, naplánovala pro ně dvě dokonce společnou dovolenou.

Pak přišla rychlá změna, dcera si našla přítele, naprosto se zamilovala, ztratila jakékoliv ohledy na rodiče, školu i dobré vychování. Byl to především její partnerský vztah, který považovala za své nezadatelné právo, odmítala připustit jakoukoliv změnu. Její nárok na autonomii, že si chce určovat vše podle svého, byl v naprostém rozporu s dosavadním stavem věcí, navíc nenabízel žádnou alternativu, neměla představu o tom, co by chtěla dělat, studovat nebo jak žít. Volný život mezi kamarády partnera a především s ním, žádné povinnosti a minimální kontakt s rodiči. To byla jediná momentální perspektiva.

Sedmnáctiletá Markéta z rodiny umělecky nadaných rodičů dorazila v noci na krizové centrum s tím, že utekla z domova, kde se už dlouhou dobu cítí špatně, prý nemá žádná práva, všechno jí rodiče kontrolují, zakazují, drží jí doma a nic se nemění k lepšímu. Chodí do výtvarné školy, která ji nebaví, má tam absence, se svým klukem poslední rok chodí víc do hospody a on bere příležitostně heroin. Ji víc však baví kouřit marihuanu a občas tripy (Hajný M., 2001).⁷⁸

⁷⁸ HAJNÝ, M. *O rodičích, dětech a drogách*. Praha: Grada, 2001.

Příběh Vildy

Vilda býval v dětství často nemocný, některé z nemocí měly nejasný průběh, angíny a chřipky ústily do bolestí hlavy, nespecifických bolestí břicha a podrážděnosti. Matka si zvykla nechávat Vildu doma a lékař tato rozhodnutí s ohledem na rekonvalescenci schvaloval. Častá nemocnost, slabší tělesná konstituce přispěly pravděpodobně k tomu, že nároky na Vildu nebyly v rodině velké. Ačkoliv s tím otec nesouhlasil, Vilda měl zdravotní omezení ve škole, neúčastnil se sportů ani letních táborů. Na domácích pracích se nepodílel, vždy byl ochraňovaným dítětem s tolerovanými výkyvy nálad.

Všichni proto reagovali v duchu svých obvyklých postojů. Matka věnovala dospívajícímu synovi nepřiměřenou péči, v postoji k němu chyběla důslednost, kontrola, nároky, otec se stáhnul do pozadí a nespokojeně mlčel, babička vše sabotovala. Vildu matčin zájem provokoval, připadal si jako malý kluk.

Vilda se snažil být doma co nejméně, radši trávil svůj volný čas u hracích automatů, kde jej nikdo neobtěžoval neustálými starostmi o něj nebo výčitkami. Při hraní mu napomáhal konzumovaný alkohol a cigarety. Vildovi se následně zhoršil prospěch ve škole, dostal trojku z chování, časté absence, které však rodičům tajil. Cítil se dobře v partě kamarádů, se kterými hrál automaty. Nedostatek finančních prostředků jej nejdříve nutí krást peníze rodičům, avšak to mu nestačí, a proto začíná krást ve vozidlech a na konec provede loupež v herně. Následně po loupeži je zatčen Policíí ČR a umístěn do vazby (Hajný M., 2001).⁷⁹

⁷⁹ HAJNÝ, M. *O rodičích, dětech a drogách*. Praha: Grada, 2001.